

“ORTA SINIF”LARIN FARKLI KESİTLERİ: SINIF GEÇMİŞİ, KÜLTÜR PRATİKLERİ VE MESLEKİ STATÜ¹

Irmak KARADEMİR HAZIR²
Sibel KALAYCIOĐLU³
Kezban ÇELİK⁴

ÖZ

Sunulan alıřmada, Ankara’yı temsil eden ve üç kuřađı kapsayan bir toplumsal hareketlilik arařtırmasının verileri kullanılarak, “orta sınıf”ların kendi içinde hangi eksenlerde farklılařtığını sorgulanmıřtır. Ankara’daki “orta sınıf”ların toplumsal hareketlilik deneyimi nasıl řekillenmektedir? Türkiye modernleřmesi sūresince, eđitimin demokratikleřmesi için atılan adımlar bir “orta sınıf” yaratmakta ne kadar bařarılı olmuřtur, “orta sınıf”ların ne kadarlık bir kısmı eđitim basamaklarını tırmanarak gelmiřtir, ne kadarı kent kōkenlidir? Yařam tarzı ve kōltürel beđeniler konusunda birbirlerinden nasıl ayrıřmaktadır, toplumsal hareketlilik yōrūngesinin bu farklılařmada etkisi nedir? Bu sorular çoklu mūtekebiliyet analizi (Multiple Correspondence Analysis) ve kūmeleme analizi (Cluster Analysis) ile deđerlendirilmiřtir ve sınıf geçmiřleri, kōltürel pratikleri ve bugūnkū mesleki statüleri açısından farklılařan beř kesit tespit edilmiřtir. Bu kesitlerin ōzelliklerine ve gōrece būyūklüklerine dayanarak, Türkiye’deki sınıf-kōltürel dōnūřüm ōzerine literatūre katkı sunacak bir tartıřma yūrūtūlmūřtur.

Anahtar Kelimeler: Orta Sınıflar, Toplumsal Hareketlilik, Kōltürel Pratikler, Mesleki Statü, Ankara

¹ Bu alışma, 20-21 Ocak 2016 tarihlerinde İstanbul Őniversitesi Sosyoloji Bōlümü’nde “Sosyal Hareketlilik ve Orta Sınıflar” konusu çerçevesinde hazırlanan bir çalıştayda sunulmuştur.

² Yard. Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Őniversitesi, Sosyoloji Bōlümü

³ Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Őniversitesi, Sosyoloji Bōlümü

⁴ Do Dr., Ondokuz Mayıs Őniversitesi, Sosyoloji Bōlümü

FRACTIONS OF MIDDLE CLASSES: CLASS BACKGROUND, CULTURAL PRACTICES AND OCCUPATIONAL STATUS

ABSTRACT

By using the database of a three generational and representative social mobility study, this project explores the ways in which middle classes in Ankara are fractionated. What are the ways in which middle classes' mobility trajectories are patterned? How far the policies implemented to democratise the education has been successful; what percentage of the middle classes reached to their position through education? What are differences within the middle classes in terms of their life styles and cultural participation? What is the role of social mobility in establishing such patterns? These questions are discussed through the use of multiple correspondence analysis and cluster analysis. The analysis reveals five fractions within the middle classes in Ankara; each of which is distinct in terms of its members' class backgrounds, cultural practices and current occupational statuses. By depending upon the peculiarities and relative sizes of these fractions, the paper elaborates a discussion on the class cultural changes in the Turkish context.

Keywords: Middle Classes, Social Mobility, Cultural Practices, Occupational Status, Ankara

GİRİŞ

Hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde, “orta sınıf”ların oluşum ve dönüşüm dinamikleri ve onların sosyo-politik-kültürel karakterleri, sosyal bilimcilerin yoğun ilgisini çekmiştir. Yapılan bazı çalışmalar “orta sınıf”ların Batı demokratikleşmesindeki önemine vurgu yapmış⁵, bazıları tüketim kültürü imgesinin ve ‘kentli’ yaşam tarzının oluşumundaki ve yaygınlaşmasındaki rolünü vurgulamış⁶, bazıları ise bu sınıf içerisindeki ücretli kesime ve bu kesimin üretim ilişkilerindeki dezavantajlı konumuna vurgu yapıp, bu sınıfın işçi sınıfıyla kurabileceği potansiyel ilişkileri değerlendirmiştir⁷. “Orta sınıf” katmanının nerede başlayıp nerede bittiği, çalışmayı sürdüren kişinin yaklaşımına çok bağlı olmakla birlikte, genel olarak oldukça heterojen bir grubu işaret etmektedir. Özellikle son yıllarda, bu heterojenliğin, “orta sınıflık” deneyimini ve “orta sınıf”ların sosyo-politik ve kültürel karakterini nasıl etkilediği önemli bir akademik gündem oluşturmuştur. Bu gruptaki güncel çalışmalar, Türkiye dahil olmak üzere, farklı ulusal bağlamlarda, “orta sınıf”taki bireylerin toplumsal hareketlilik deneyimlerinin, sınıf kimlikleri üzerinde oldukça belirleyici olduğunu ortaya çıkarmıştır⁸. Ancak bu çalışmalar çoğunlukla küçük örnekleme ve nitel yöntemlerle yürütüldüğünden, genel ulusal yönelimlere ışık tutma konusunda yetersiz kalmışlardır.

⁵ Örnek olarak: Moore Barrington (1966), “*Social Origins of Dictatorship and Democracy*”, Beacon Press, Boston. Glassman, R. (1997). *The new middle class and democracy in global perspective*. Springer.

⁶ Örnek olarak: Featherstone Mike (1991), “*Consumer Culture and Postmodernism*”, Sage, London, p: 84, Koo Hagen (1991), “*Middle Classes, Democratization and Class Formation*” *Theory and Society*, vol: 20, p: 485

⁷ Örnek olarak: Dahrendorf (1959), “*Class and Class Conflict in Industrial Society*”, Stanford Uni. Press, California, Carchedi Guglielmo (1977), “*On the Economic Identification of Social Classes*”, Routledge, London, Wright Erik Olin (1989), “*The Debate on Classes*”, Verso, London.

⁸ Örnek olarak: Lamont Michéle (1992), “*Money, Morals, Manners: The Culture of the French and American Upper-Middle Class*”, The University of Chicago Press, Chicago

Mendez, L.M., (2008), ‘Middle class identities in a neo-liberal age: tensions between contested authenticities’, *The Sociological Review*, 56 (2): 220–237.

Karademir Hazir, I. (2014), ‘Boundaries of middle class identities in Turkey’, *Sociological Review*, 62 (4): 675-697

Sunulan çalışma, temsili örneklem ile yapılmış “Ankara Kent Merkezinde Toplumsal Tabakalaşma, Hareketlilik, Sosyo-Ekonomik Statü Araştırması”nın (TUBİTAK SOBAK-104K039) verilerini kullanarak, literatürdeki bu boşluğu giderici katkı sunmayı amaçlamaktadır. Referans verilen tabakalaşma çalışmasında hem üç kuşağı içerecek hareketlilik geçmişine ilişkin hem de bireylerin sosyal ve kültürel alışkanlıklarına ilişkin sorular yöneltilmiştir. Sunulan bu çalışmada ise, bu kapsamlı verisetinden “orta sınıf”ların verdiği cevaplara odaklanmakta ve şu sorulara cevap aramaktadır: Ankara’daki “orta sınıf”ların toplumsal hareketlilik deneyimi nasıl şekillenmektedir? Türkiye modernleşmesi süresince, eğitimin demokratikleşmesi için atılan adımlar bir “orta sınıf” yaratmakta ne kadar başarılı olmuştur, “orta sınıf”ların ne kadarlık bir kısmı eğitim basamaklarını tırmanarak gelmiştir, ne kadarı kent kökenlidir? “Orta sınıf”ların farklı kesitleri yaşam tarzı ve kültürel beğeniler konusunda birbirinden nasıl ayrılmaktadır, toplumsal hareketlilik yörüngesinin bu farklılaşmada etkisi nedir? Çalışma, “orta sınıf”ların toplumsal hareketlilik geçmişinin etkilerini merkezde tutarak, bu soruları çoklu mütakabiliyet analizi (Multiple Correspondence Analysis) ve kümeleme analizi (Cluster Analysis) ile değerlendirmeyi ve Türkiye sınıf çalışmalarına katkı sunmayı hedeflemektedir.

“ORTA SINIFLAR” KİMDİR: LİTERATÜRDEKİ ANA EKSENLER:

Sosyolojik bir grup olarak dikkat çekmeye başladığı ilk dönemlerden itibaren, “orta sınıf”ların oluşumu ve kapitalizm güçlendikçe onu bekleyen dinamikler klasik sosyologlar tarafından sorgulanmıştır. Öncelikle toplumları varolan sınıf yapıları ve eşitsizlikleri üzerinden anlamaya çalışan ve toplumsal sınıfları egemenlik ve tabiyet ilişkileri üzerinden okuyan Marx ve Engels’e göre, bu ikili egemenlik ilişkisi ve antagonizmanın dışında kalan gruplar geçici birer oluşumdur (Wright, 2005). Kapitalist üretim biçimine özgü olarak ikili sınıf yapısının dışında kalan grup ise küçük burjuva olarak tanımlanmıştır. Bu grup bugün anladığımız şekliyle “orta sınıf”ı oluşturmaktadır. Ancak Marx ve Engels, bu kesimin kapitalist üretim biçimi geliştikçe erimesini öngörmüşler (Marx & Engels 2004, p: 69), ve içerisindeki farklılaşmaya çok

değınmemiştir. Marx’tan sonraki dönemde hem ücretli, hem kalifiye, hem de yönetimsel görevler üstlenen bu kesimin potansiyel siyasi pozisyonuna dair tartışmalar sınır problemi olarak adlandırılmış (boundary problem) ve uzunca dönem Marxist siyasi gündemi belirlemiştir. Sınıflar üzerine bugünkü tartışmaları belirleyen bir başka önemli isim olan Weber ise, çok çeşitli iktisadi çıkar gruplarının var olmasının kapitalizme içkin bir özellik olduğunu düşünmüştür (Weber 1978). Özellikle de, beyaz yakalı çalışanları kapitalizmi karakterize eder şekilde tanımlamıştır. Weber’e göre, literatürde yaygın olarak “orta sınıf” olarak adlandırılan bu kesimin içinde birçok anlamlı statü grubu oluşmaktadır. Çünkü piyasa ilişkilerinden doğan sınıf pozisyonu yerine, ancak sosyal alandaki katmanlaşmadan doğan statü pozisyonu ortak yaşam tarzı ve kimliği örgütleyebilmektedir (Weber 1958).

Liechty’nin de belirttiği üzere, Marx ve Weber’in “orta sınıf” kavramsallaştırmaları arasındaki farkı anlamlandırmak için, gözlemledikleri toplumsal dinamikleri de hesaba katmak gerekmektedir (Liechty 2003). Marx 19.yy’ın ortasında, emek sömürsünün ve çatışmanın çok yoğunluklu olduğu bir dönemi gözlemlemiş ve siyasi perspektifiyle paralel olarak, sermayedarlar ve işçiler arasındaki çatışmaya yoğunlaşmıştır. Weber ise, 20. yy’ın başlarında kitlesel üretimin yaygınlaşması ve tüketimin artması ile beraber refahın genişlemesini, gözlemlemiş; dolayısıyla sınıfların sosyo-kültürel karakterine konsantre olmuştur. Ancak bu gündem farklılıklarına rağmen, her iki önemli düşünür de bize, bu gruplara tekil olarak hitap etmenin mümkün olamayacağına dair fikir vermektedir. “Orta sınıf”ların nasıl farklılaştığına ilişkin literatürün kapsamı çok geniş olmakla birlikte, içinden kabaca üç temel gündem tespit etmek mümkündür: yapısal/ideolojik pozisyonuna dair farklılaşmalar, “orta sınıf”ların kültürel/tüketim alanına dair farklılaşmalar ve “orta sınıf”ların hareketlilik dinamiklerine göre farklılaşmalar.

Yapısal pozisyonun oluşturduğu kesitler:

Orta meslek gruplarının yapısal ve ideolojik pozisyonuna dair tartışma hem Marxist, hem de Weberyen gelenek yörüngesinde devam etmiştir. Yeni Marxist yaklaşımlar olarak nitelendirilebilecek bu isimlerden

Carchedi (1977) ve Wright (1989) “orta sınıf”ların üretim güçlerine ilişkin pozisyonuna, Ehrenreichs (1979) ve Poulantzas (1974) ise bu ara konumların getireceği siyasi ve kültürel profillerine dair tartışmalar yürütmüşlerdir. Örneğin Poulantzas, toplumsal sınıfları iktisadi, ideolojik ve de siyasi seviyelerin birleşiminden doğan bir pozisyon olarak görmüş, bu sebeple “orta sınıflar”ı yeni ve eski küçük burjuva olarak ikiye ayırmıştır. Geleneksel küçük burjuvaziyi güç fetişizmi olan, bireyselci, anti-kapitalist ama statükocu, aileye önem veren ve tüzel devlet formunda şekillenen bir siyasetin yanlısı bir kesit olarak tarif etmiştir. Beyaz yakalıları ve profesyonelleri de içeren yeni küçük burjuvayı ise, anti-kapitalist eğilimli ancak reformist, sosyal adalet ve demokratikleşme yanlısı ancak hiyerarşiyi destekleyen, parasal fetişizmi olan ve rasyonelleşme yanlısı bir kesit olarak tanımlamıştır. Ancak Poulantzas ortodoks Marxist yaklaşıma daha yakın olduğu için bu grupları hem bir sınıf olarak kabul etmemiş hem de her iki kesitinde uzun vadede iki temel sınıfa katılıp, eriyip yok olacaklarına dair öngöründe bulunmuştur. Öte yandan Wright, siyasi, ideolojik ve iktisadi seviyeleri eş güdümlü sayan bu yaklaşımı eleştirmiş ve ideolojik ve politik etmenlerin bireylerin iktisadi pozisyonundan bağımsız şekillenemeyeceğini iddia etmiştir. Ona göre, “orta sınıf”lar hakimiyet (egemenlik) ve sömürü ekseninde oluşan farklı çelişkili sınıf pozisyonlarına dağılmışlardır ve onların işçilerle mi burjuvazi ile mi ideolojik yakınlaşma içinde olacağını konjunktürel faktörler belirlemektedir. Savage ve arkadaşlarına (1992) göre ise, bu grupların devletle olan ilişkisi ve politik pozisyonu sahip oldukları üç farklı varlık tipi (mülk, yönetim ve kültür) ile ilişkilidir. Mesela kültür üzerinden örgütlenen profesyonel “orta sınıf” için eğitim politikaları elzem olduğu için, daha çok devlet müdahalesi taraftarıdır. Mülk üzerinden örgütlenen geleneksel “orta sınıf” ise, her zaman daha az devletçi olmuştur. Çünkü sahip olduğu varlık tipi, minimum müdahale ile güvendedir. “Orta sınıf” kavramsallaştırması yerine, hizmet sınıfı (service class) ve ara sınıf (intermediary class) kavramsallaştırmalarını kullanan Goldthorpe (1987) ise, orta grupların yapısal pozisyonunu belirlerken farklı meslek gruplarındaki iş güvencesini ve işverenle olan kontrat tipini hesaba katmıştır. Hizmet sınıfı 1, yüksek düzey profesyoneller, yöneticiler ve büyük mülk sahiplerinden, hizmet sınıfı 2 ise alt düzey

profesyoneller, üst düzey teknikerler ve alt düzey yöneticilerden oluşmaktadır. Bu iki hizmet sınıfında da kontratlar güvene dayalıdır, yükselmeyi mümkün kılar ve iş güvencesi getirir. “Orta sınıf”ların alt kesimleri –yönetimde, ticarete ve satışta çalışan rutin kol gücüne dayanmayan çalışanlar- hizmet sınıfı ve işçi sınıfı arasında konumlanmakta, hizmet sektörüne ancak işlevsel açıdan eklemenebilmiş beyaz yakalı iş gücünü oluşturmaktadırlar.

Tüketim örüntülerinin oluşturduğu kesitler:

“Orta sınıf”ların içindeki farklılaşmaya ilişkin ikinci vurgu özellikle 1980’lerden sonra büyüyen gündelik hayat ve tüketim sosyolojisi ekseninde yapılmıştır. Farklılaşmaya dair ampirik bulgular çoğunlukla “orta sınıf” ‘habitus’unu mercek altına alan Bourdieu’cü çalışmaların çıktılarıdır. Bourdieu’ya göre habitus düşünceler, algılar, ifadeler ve edimler gibi ürünleri yaratır; sınırları kendisini oluşturan tarihsel ve sosyal koşullar ile belirlenir (1990). Habitus soyut bir kavram değildir, çünkü sadece “bireylerin pratikleri, birbirleriyle ve çevreleriyle ilişkileri, konuşma biçimleri, yürüyüş tarzları, şeyleri yapma biçimleri” ile varolur. “Orta sınıf” habitus’unu detaylarıyla tanımlayan Bourdieu (1984), bu eğilimler sistematığının, sahip olunan ekonomik sermaye- kültürel sermaye arasındaki dengeye göre değişiklik gösterdiğini iddia etmiştir. Örnek vermek gerekirse, küçülmekte olan eski küçük burjuvazi hayatını geleneksel değerler ekseninde örgütler, işine yakından bağlıdır, pozisyonunu basit ciddi ve dürüst bir hayat sürmesine borçlu olduğuna inanır. Sunum, temsil, sembolik ürünler ve pratikler ile ilgili mesleklerde çalışan kişilerden oluşan yeni küçük burjuvazi ise; iyi yaşamın neyi kapsadığına dair her hususta; ailevi hayat, tüketim, cinsiyetler arası ilişki dâhil, öncül rol oynar. Benzer bir şekilde, Featherstone da yeni-eski “orta sınıf”ların tüketim eksenindeki farklılaşmasına gönderme yapar (1991). Ona göre, eski küçük burjuva sığ bir asketizm (ascetism) ile kendini ayırt ederken, yeni küçük burjuvanın nın tüketimi kendini sergilemenin üslup kazandırılmış bir sunumundan oluşmaktadır (stylized presentation of the performing self). Savage ve arkadaşları (1992) da İngiltere örneğinde, yukarıda değinilen varlık tipine göre “orta sınıf”ların içindeki

farklılaşma tespitleriyle paralel giden tüketim örüntüleri tespit etmişlerdir. Örneğin, kültürel sermayesi üzerinden oluşan “orta sınıf” kesitinin, mülk ve yönetim varlıkları üzerinden oluşan diğer “orta sınıf” kesitlerinden farklı bir beden kültürü ve sağlık algısı geliştirdiklerini göstermişlerdir. Onlara göre, tespit edilen sağlıklı ve fit olmak algısı –ve bu algının getirdiği tüketim pratikleri- aslında kültürel varlığı korumaya yönelik de bir tavidir. Bu algı, egzotik ve yabancı olana duyulan ilgi ile de paralel ilerlemektedir; dolayısıyla yüksek kültürel sermayeli kesit –kültürel sermayesini daha da arttıracak- ‘egzotik’ yabancı mutfaklara ve ‘sofistike’ tatil yörelerine düşkündür.

Toplumsal hareketlilik yörüngesinin oluşturduğu kesitler:

“Orta sınıf”ların içindeki farklılaşmayla ilişkili üçüncü -ve bu sunulan çalışmayı en çok ilgilendiren- vurgu toplumsal hareketliliğin etkisine yapılmıştır. Giddens’tan Weber’e birçok kişinin de belirttiği gibi, nesillerarası ve nesil içi toplumsal hareketlilik şansları sınıf oluşumunu direkt etkilemektedir. Bu hareketlilik ne kadar azalırsa, sınıfların oluşumu o kadar saptanabilir olur. Bir başka deyişle, bir toplumsal sınıfın ‘oluşması’ için, o sınıfın kendi içinde kendini yeniden üretiyor olması ve diğer sınıftan gelenlere görece kapalı olması gerekmektedir. Goldthorpe da toplumsal hareketlilik dinamiklerinde kapanmanın, bir grubu ‘dengeli sosyal topluluk’ (stable social collectivity) olarak nitelendirilebilmemiz için gerekli olduğunu düşünmüş, bu nedenle hizmet sınıfının aslında henüz tam bir sınıf olmadığını iddia etmiştir (1983). Bu iddiasını desteklemek için İngiltere ölçeğindeki veri setini kullanan Goldthorpe, bize kol emeğiyle çalışan işçilerin yüzde 72’sinin babalarının yine bu sınıftan geldiğini, hizmet sınıfındaki bireylerin ise ancak yüzde 37.7’sinin aynı sınıftan geldiğini göstermiştir. Savage ve arkadaşları ise (1992), “orta sınıf”ların sosyal kapanma göstermediği tezine eleştiri getirmiş ve “orta sınıf”ların içindeki farklı kesitlerin kapanma örüntüsü gösterebileceğini iddia etmişlerdir. Goldthorpe ile aynı veri setini kullanıp, hareketlilik dinamiklerini “orta sınıf”ları varlıklarına göre yine üçe bölerek incelemişlerdir. Bu analize göre, profesyonellerin 3’te 1’inin çocukları direk profesyonel meslek sahibi olurken, yöneticilerin yüzde 19’u ve

küçük burjuvazinin ise sadece yüzde 15’i çocuklarına kendi pozisyonlarını aktarabilmiştir. Aynı analiz, yöneticilerin çocuklarının “orta sınıf”lar içerisinde yatay hareketlilik yaşadığını ve profesyonel pozisyonlara geçmek suretiyle farklı kesite kayarak aynı sınıfın içinde kalabildiğini göstermektedir. Yani, Goldthorpe’un sınırları geniş ‘hizmet kategorisi’ altında farklı hareketlilik örüntüleri -ve farklı kapanma dinamikleri- olan kesitler bulunabilmektedir.

Peki, bu farklı hareketlilik yörüngelerinin “orta sınıf”lık hallerine bir etkisi var mıdır? Yakın zamanda yapılan birçok çalışma, sınıf geçmişinin “orta sınıf”ların içindeki bölünmeyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Lamont’un (1992), Fransız ve Amerikan üst orta sınıfının gündelik hayatta kendilerini başkalarından ayırtırken ve insanları kategorize ederken referans aldığı kriterleri araştırdığı çalışması bu yazına örnek olarak gösterilebilir. Lamont bu çalışmasında, bireylerin referans olarak kültürel kaynaklara başvurduğu durumları kültürel sınır çizmek, referans olarak dürüstlük ve kişisel uyumluluk gibi değerleri aldığı durumları ahlaki sınır çizmek, zenginlik güç ve profesyonel başarı gibi nosyonlara gönderme yaptıkları durumları ise sosyo-ekonomik sınır çizmek şeklinde kavramsallaştırmıştır. Bu çalışma, “orta sınıflar”ın içinde, daha alt sınıftan gelen bireylerin diğerlerine göre kültürel sınır çizme konusunda daha isteksiz olduğunu göstermiştir. İçinde yetiştikleri sosyal çevreyle ilişkileri bir şekilde devam eden yukarıya doğru hareketli bu “orta sınıf” bireyler, aynı anda iki farklı değerler, alışkanlıklar, beğeniler sisteminin içindedirler. Bu sebeple, yeni kazandıkları kültürel sermayeleri üzerinden diğer kişilere ayırım uygulamak (perform distinction) istememektedirler. Hareketlilik yörüngesinin “orta sınıf”ları nasıl böldüğüyle ilgili sıkça referans verilen bir diğer tespit Bourdieu’nün Fransa bağlamında yaptığı çalışmasında görülebilir. Bourdieu (1984), yukarıya doğru hareketlilik ile mevcut “orta sınıf” pozisyonuna gelmiş bir kesimin, diğer kesimlerden ayırtıcı değerleri ve yönelimleri olduğunu tespit etmiştir. ‘*Executant petit bourgeoisie*’ olarak adlandırdığı bu grubun habitus’unun daha fazla kültürel sermaye biriktirme hırsıyla şekillendiğini ve bu sebeple estetik değerlerden arkadaşlık seçimine kadar birçok konudaki tercihlerinin geleneksel küçük

burjuvadan ayrıştığını iddia etmektedir. Bulgulara göre bu kesim, buldukları konuma merdivenleri zor zar tırmanarak geldiği için, tam olarak gerçekleştiremedikleri bütün hırslarını çocuklarına yansıtmaktadır. Bourdieu’den aktarırsak, ‘oğlu için hayalini kurduğu gelecek, onun bugününü yiyip bitirmektedir’. Hareketliliğe dair bu bulgular ışığında Bourdieu, -ekonomik sosyal kültürel sermayelerin miktarı ve dağılımına ek olarak-, sınıf yörüngesini habitus’u belirleyen değişkenler arasında tanımlamıştır.

Bu kısa değerlendirmenin de işaret ettiği üzere, “orta sınıf”ların içindeki farklılaşma çeşitli eksenlerde tartışılmak suretiyle hep gündemde kalmıştır. Ancak bu konudaki yazın büyük ölçüde Batı ülkelerinde yapılan saha çalışmalarına dayanmaktadır. Şüphesiz ki Türkiye’deki “orta sınıf”lar da, yaşam tarzı, yapısal konum, siyasi yönelim, toplumsal hareketlilik yörüngesi gibi konularda sosyoloji için anlamlı örüntüler ile bölünmüştür. Hatta Türkiye ölçeğinde bu yarılmalara ek olarak, bu coğrafyanın kendi ulusal bağlamına özgün bölünmelerin de -örneğin: dinin gündelik hayattaki yerinin- etkin olacağı düşünülebilir. Takip eden bölüm, Türkiye’deki “orta sınıf”ların yapısı ve hareketlilik ile olan ilişkisine dair yazını tartışacak, ve bu literatüre katkıda bulunacak olan ampirik analizimize bağlam oluşturacaktır.

TÜRKİYE’DE “ORTA SINIF”LAR VE TOPLUMSAL HAREKETLİLİK DİNAMİKLERİ:

Türkiye’deki sınıf deneyimine gösterilen sınırlı ilgiden en çok nasibini alan “orta sınıf”lar olmuştur. Hem akademik gündemde, hem popüler kültürde, farklı vurgular ile “orta sınıf”ların içindeki bölünmeler ve bu bölünmelerin muhtemel etkileri tartışılmıştır. Bir önceki bölümde tespit edilen ana temaları -yapısal ve siyasi pozisyon, tüketim ve hareketlilik yörüngesi- Türkiye’deki yazında da takip etmek mümkündür. Ancak bu çalışmaları anlamlandırabilmek için, Türkiye’nin demografisindeki, mesleki yapısındaki ve siyasal yapısındaki dönüşümleri de gündemde tutmak gerekmektedir.

Yapısal ve siyasi pozisyonun oluşturduğu kesitler:

Türkiye bağlamında, direkt olarak “orta sınıf”ların içindeki bölünmeyi sorgulayan ilk tartışmayı Nezi Neyzi 1973 yılında yayınladığı “Middle Classes in Turkey” (Türkiye’deki “orta sınıf”lar) başlıklı makalesinde yapmıştır. Ancak Neyzi tartışmasının başında, sınıf kavramını Batı Avrupa’daki gibi iktisadi alandaki çatışmacı ilişkilerin ürünü olarak değil, bir dizi mesleği, yönelimi ve çıkarı paylaşan gruplar olarak tanımladığını belirtmiştir. Bu tanımdan hareketle Neyzi, tarihsel olarak Türkiye’deki “orta sınıf”ların omurgasını devletin farklı kademelerinde memuriyet yapanların ve bürokratik elitin oluşturduğunu iddia etmektedir. Ancak 1950’lerde, tarım üretiminin azalması, endüstri ve hizmet sektörünün büyümesi ve iş gücüne yeni girişimcilerin, yöneticilerin, küçük üreticilerin ve iş adamlarının girmesiyle birlikte “orta sınıf”ların yapısı değişmiştir. Neyzi bu grubu ‘yeni orta sınıf’ olarak tanımlamış ve bu sınıfın Türkiye’nin kaderini 1950’lere kadar belirlemiş olan bürokratlar, memurlar ve entellektüellerden farklı bir siyasal yönelimi olduğunu belirtmiştir. Bu noktada, “orta sınıf”ların içindeki bölünmeyi, üretim ilişkileri veya kültürel karakteri yerine güç ilişkileri üzerinden okuma eğiliminin entellektüel dayanağının, Mardin’in öne sürdüğü ‘merkez-çevre’ paradigmasından geldiğini de not edelim (1990). Neyzi’den farklı olarak Boratav (2004, 2005), Marxist paradigmanın kategorilerini kullanarak, konu hakkında ampirik veri sağlamıştır. Çalışmasında İstanbul’daki sınıfsal yapının fotoğrafını çekmiş ve 80’lerdeki iktisadi ve politik dönüşümün “orta sınıf”lara etkisine değinmiştir. Boratav’a göre 24 Ocak 1980 kararları, devlet destekli kalkınma politikaları yerine özel sektörün ücretleri belirlediği bir yapıyı getirerek, sosyal güvenlik ve sendikalaşmaya darbe vurmuş ve sermaye-emek arasındaki dengeyi bozmuştur. Takip eden süreçte, tarıma dayalı gelirden yüzde 80’e yakın düşme olmuş, “orta sınıf”ları oluşturan memur kesimin gelirleri ise neredeyse yüzde 50 değer kaybetmiştir. 1985 nüfus sayımının verilerini kullanan Boratav, İstanbul’daki en geniş kesimi, tarım dışı iş gücünün %36.5’ini oluşturan beyaz yakalı “orta sınıf”ların oluşturduğunu göstermiştir. Yine aynı çalışma, o dönemde iş gücünün yüzde 27’sini işçi sınıfının, yüzde 25.7’sini de ücretsiz grupların oluşturduğunu ortaya çıkarmıştır. Ücretsiz grubun çoğunluğunu ise geleneksel küçük burjuva/geleneksel

“orta sınıf”ların oluşturduğu hesaba katılırsa, Batıda marjinal kalmış olan bu fraksiyonun 1980’ler Türkiye’inde öneminin halen devam ediyor olduğunu düşünmek mümkündür. Bahçe, Günaydın ve Köse’nin çalışması (2011), yapısal pozisyona dair sınıfların -ve de orta sınıfların- bugün nasıl ayrıştığı sorusuna kapsamlı cevap vermektedir. Marksist teorik arka planı ile uyumlu olarak bu çalışmada, orta sınıf kavramsallaştırmasından ziyade, bu kesimi oluşturan gruplar mülkiyet ilişkilerindeki pozisyonlarına göre ‘kentli profesyoneller’, ‘Küçük kapitalistler’, küçük burjuvalar’, kentli nitelikli emekçiler’ olarak ayrıştırılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu’nun düzenli yürüttüğü hane halkı bütçe anketlerini nicel olarak inceleyen yazarlar, orta sınıfları oluşturan bu katmanların büyüklükleri ve toplumsal hareketlilik deneyimlerine dair önemli bulgular sunmuşlardır.

Tüketim örüntülerinin oluşturduğu kesitler:

“Orta sınıf”ların içindeki farklılaşmaya değinen Türkiye’deki en geniş yazın, yaşam tarzı ve kültürel pratiklerin ayrıştırıcılına vurgu yapmaktadır. Örneğin Karadağ (2009), sözsel anlatılardan faydalanarak yaptığı çalışmasında, 20. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren batılı yaşam tarzının ve beğenisinin “orta sınıf”lar içindeki ayrıştırıcı etkisine değinmiştir. Türkiye’nin batılılaşma serüveninden kaynaklanan Alaturka/Alafranga arasındaki hiyerarşi, yazarın ‘eski ve yeni servet’ olarak ayırdığı iki “orta sınıf” kesitinin arasındaki kültürel mücadelede ve yarışan sınıf kimliklerinin inşa sürecinde merkezi rol oynamıştır. Kültürel kaynaklar üzerinden benzer bir yatay bölünmenin günümüzde de etkin olduğunu gösteren çalışmalar vardır. Mesela, Üstüner ve Holt’un Ankara’daki üst “orta sınıf”ların tüketim pratiklerine ve değerlendirme şemalarını analiz ettiği çalışmasında ekonomik sermayesi benzer olan bu grup arasında, sahip olunan kültürel sermayenin niceliği ve niteliğine bağlı olan farklılaşmalar ortaya çıkmıştır (2010). Yazarlar, yüksek kültürel sermaye sahibi “orta sınıf”ın ‘batılı hayat tarzı’ olarak adlandırılacak bir mit’i kendilerine referans alarak daha düşük kültürel sermayeli kesitten ayrıştırdığını gözlemlemişlerdir. Kültürel sermayesi daha düşük olan kesit ise, “orta sınıf” kimliklerini kurarken

kendilerine yerel kültürel alandan referans noktaları bulmakta ve ulus-içi sınıf kültürel hiyerarşide pozisyon almaya çalışmaktadırlar.

Orta sınıfların Türkiye’deki kesitlerinin birbirinden ne derecede ve hangi koşullarda ayrıştığına dair büyüyen bir yazın oluşmaktadır. Örneğin Zerrin Arslan (2011) Ankara’daki orta sınıfların ev dekorasyon beğenileri üzerine yaptığı kapsamlı çalışmasında, birbirinden ayrışan dört farklı kesit tespit etmiştir. Bu kesitler, görüşmecilerin yapısal koşulları, beğenileri ve sosyo-psikolojik ifadelerinin analizinden ortaya çıkmıştır ve yazar tarafından ‘Dar gelirli/Buruk’, ‘Orta/Tamahkâr’, ‘Üst/Kibirli’ ve ‘Müreffeh/Mutlu’ olarak isimlendirilmiştir. Yine benzer şekilde, Karademir-Hazır’ın yaptığı nitel çalışma, Ankara’lı orta sınıfların, kendilerini diğer sınıflardan ayırırken referans verdikleri kriterlere göre farklılaştıklarını göstermiştir. Yazar, kişilerin çizdikleri sembolik sınırların, yaşam tarzlarının ve sınıf geçmişlerinin örüntülenmesi sonucu oluşan dört farklı orta sınıf habitus’u tespit etmiştir (Karademir-Hazır 2014). Sadece bedene daire tüketim alanlarına yoğunlaştığı bir diğer çalışmasında, Karademir-Hazır (2014), sınıf pozisyonunun farklı orta sınıf kesitlerinde nasıl bedenleştiğini nitel ve nicel yöntemlerle haritalandırmıştır.

Yapısal/politik bağlamda daha önce farklı şekilde kullanımına değindiğimiz yeni “orta sınıf”lar-eski “orta sınıf”lar kavramsallaştırması, 1990’lardan sonra kültürel alanı inceleyen “orta sınıf”lar literatürüne damgasını vurmuştur. Bu kavramsallaştırmayı kullananlara göre, bu yeni yarılmayı belirli sosyo-ekonomik dönüşümler ortaya çıkarmıştır. 1980’lerdeki özelleştirme dalgası özel sektörü büyüttükçe; refah düzeyi önceki orta kesimlere göre oldukça yüksek, daha eğitilmiş, küresel ilişkilere bağlı olan, Batılı yaşam tarzını içselleştirmiş genç kentli profesyonel (yuppies) bir kesim ortaya çıkmıştır. Bu kesim, Şimşek’in tabiriyle (2005), diğer “orta sınıf”lardan esneklikleri, girişimcilikleri, ağır bürokrasiye ve verimsiz devlet kurumlarına ters düşen özellikleri ile ayrılmaktadırlar. “Yeni orta sınıf” bireyler, kimliklerini vurgulamak için, ise dışa dönük olmak, tüketim ile ilgili olmak, geleneksel “orta sınıf”ın abartılı gösterişine alternatif bir tarz geliştirmek ve eğitim ile edinilen pozisyonu vurgulamak gibi stratejiler geliştirmişlerdir.

“Yeni orta sınıf” olarak nitelendirilen bu kesit, kentte göç sebebiyle artmakta olan kalabalıktan uzaklaşmak için mekânsal sınırlar çizmiş ve uydu kentlere doğru coğrafi bir hareketlilik deneyimlemiştir. Ayata’nın Ankara’da bir uydu kentte yaptığı saha çalışmasına göre, “yeni orta sınıf” görüşmeciler düzen, öngörülebilirlik, rasyonellik, bireysel bağımsızlık, sekülerlik, açık fikirlilik, çevreye duyarlılık gibi değerleri önemsemektedirler (2002). Bu kesimin, balkona çamaşır asmak, ya da kapının önünde ayakkabı bırakmak gibi ‘alt kültür’ü imleyen alışkanlığı olanlar ile aralarına çizdikleri kültürel sınırlar, uydu kent tercihleriyle mekânsal sınırlara dönüşmektedir. Yine Ayata ve Ayata’nın yaptığı bir diğer çalışma (1996), bu kesimlerin aile ve komşuluk ilişkileri, çocuk yetiştirme pratikleri, toplumsal cinsiyet rollerine mesafeleri gibi birçok başlıkta farklılaştıklarını göstermektedir. Benzer bir “yeni orta sınıf” kültürel profilini Öncü’nün, 90’larda kurulan ‘kültürel öteki’ stereotipleri çözümlendiği çalışmasında da görmek mümkündür (2000). Öncü’ye göre, ‘maganda’, “yeni orta sınıf”ların, göç sebebiyle sınıf-kültürel karakteri gittikçe heterojenleşen İstanbulluluk hallerinde, kendini diğerlerinden ayırtırmak için dolaşıma soktuğu karakterlerden biridir. Şimşek’e göre, duygusal olarak kötü tutumlu, estetik olarak arızalı, cahil ve kaba olarak tarif edilen maganda stereotipi kadar, yurdum insanı stereotipi de “yeni orta sınıf”ın kimliğinin sınırlarının çizilmesinde kullanılmıştır. Genellikle “geleneksel orta sınıf”ların kültürel pratiklerinin -piknik yapmak gibi-, yerelliğin ve Türklüğü imleyen beğenilerin aşağılanması, bu stereotiplerin mizah aracılığıyla dolaşımda kalmasıyla popüler kültürde kemikleşmiştir.

Toplumsal hareketlilik yörüngesinin oluşturduğu kesitler:

Türkiye’de dinin gündelik hayattaki belirleyiciliğinin “orta sınıf”ları sosyolojik olarak anlamlı bir şekilde böldüğünü iddia eden ve giderek büyüyen bir yazın mevcuttur. Bu çalışmalar genelde tüketim pratikleri üzerinden seküler ve mütedeyyin ayrımının izlerini sürmektedirler. “İslami orta sınıf” kavramsallaştırması hem akademik hem popüler kültürde hızla yayılmasına rağmen, işaret edilen fraksiyonel bölünmenin aslen direkt bir iktisadi referansı yoktur. Ancak Türkiye modernleşmesinde, seküler-mütedeyyin ayrımının

kendisinin bir sınıf perspektifi olduğu da yaygın bir görüştür. Ayrım bu şekilde okunduğunda, bu çalışmalarda sosyal hareketlilik yörüngesi vurgusunu ayrıştırmak mümkündür. Çünkü yeni bir islami “orta sınıf”ın oluştuğunu iddia eden çalışmalar, dindarlık ile alt sınıf arasındaki korelasyonun azaldığına, yani “orta sınıf”lara yukarıya doğru sosyal hareketlilik deneyimleyerek katılan yeni ve mütedeyyin bir sosyolojik grup olduğuna işaret etmektedirler (Buğra, 1998; Özcan and Turunç, 2011; Yavuz, 2003). Birçok yazarın da değindiği üzere, 1980’lerdeki ekonomik yeniden yapılanma, küçük ve orta ölçekli şehirlerde girişimcilerin sermaye birikimi yapmasını mümkün kılmıştır. Ekonomik sermaye birikimi ile “orta sınıf”lara yükselen bu yeni grup, bir önceki bölümde değinilen, eğitim ve küresel ilişkiler üzerinden yükselen kesitten farklı olarak, daha yerel ve dindardırlar. “Orta sınıf”larda oluşan bu yeni kesim ile beraber yeni tüketim stilleri oluşmuştur. Dindar tüketiciler için tatil mekânlarından restoranlara, kıyafetten, dekorasyon ürünlerine her ürünün ve servisin ‘İslami’ versiyonu piyasaya sürülmüştür (Göle, 1997; Navaro-Yashin, 2002; White, 1999, 2002). Özellikle, türban modası üzerine yapılan çalışmalar, “orta sınıf”lara yeni yükselen kadınların, geleneksel-kırsal-yerel sıfatlarıyla özdeşleşen daha alt sınıftaki dindar kadınlardan ayrışmanın bir aracı olarak kullanıldığını göstermiştir (Sandıkçı ve Ger, 2010).

Toplumsal hareketliliğin, İslami-seküler ekseninde, “orta sınıf”ları nasıl böldüğüne dair başka bir bulgu Karademir-Hazır’ın Ankara’da yaptığı çalışmada ortaya çıkmıştır (2014). Bu çalışmada, sahip oldukları sermayenin nicelikleri birbirine yakın olan “orta sınıf” arasında, çizdikleri sembolik sınırların niteliği açısından farklılaşmalar olduğu görülmüştür. Özellikle yukarıya doğru hareketlilik yaşayarak bugünkü pozisyonuna erişmiş kişilerin, diğer kişilerden kendilerini ayrıştırmak için kültürel varlıklara değil, edinilmesi yapısal koşullardan bağımsız olan ahlaki değerlere referans verdiği görülmüştür. Aşağı doğru hareketlilik yaşamış ve kültürel sermayesi ekonomik sermayesine göre daha yüksek olan kesimlerde ise, sahip olunan kültürel varlığı vurgulamak için, bu kaynakların varlığı yokluğu üzerinden sınırlar çizdiği gösterilmiştir. Özetle, toplumsal hareketlilik yörüngesi, bugünkü “orta sınıf”lık deneyimini etkileyerek,

aynı “sınıf” içinde ama birbiriyle rekabet halinde olan “orta sınıf” kimlikleri yaratabilmektedir. Esasen, “orta sınıf”larının hareketlik ekseninde nasıl farklılaştığı, Türkiye bağlamında önemle sorulması gereken bir sorudur; çünkü Türkiye’deki katmanlaşma yapısı çok dinamiktir. Kavramsal olarak ne kadar açıklayıcı olabildikleri başka bir tartışmanın gündemi olmakla birlikte, bugün sıkça referans verilen “yeni orta sınıf” da, “islami orta sınıf” da yakın zamanda yaşanan hızlı yapısal dönüşümler sonucu oluşmuştur. Hatta “orta sınıf”ların demografik olarak katmanlaşma yapısında önemli yer kaplamaya başlaması bile gelişmiş Batı ülkelerine kıyasla çok yakın zamandadır.

Profesyonel iş gücü ihtiyacını arttırarak, orta statü grubunu oluşturan mesleklerde artışı mümkün kılan sektörel dönüşüm 1980’lerden sonra hızla ivme kazanmıştır. Net rakam vermek gerekirse, 1988 ile 2005 arasında Türkiye’de sanayi yüzde 46.5’ten yüzde 29.5’e düşmüş, hizmet sektörü yüzde 37.7’den yüzde 51.1’e yükselmiştir. Yeni büyüyen hizmet sektörünün kalifiye çalışan ihtiyacına, yaygınlaşan eğitim olanakları cevap vermiştir. 1935’de yüzde 19.2 olan okuma-yazma oranı, 2000 yılında yüzde 87.3’e çıkmıştır. 1950 ile 2005 arasında, üniversite seviyesindeki okullaşma oranı yüzde 1.3’ten yüzde 43.4’e çıkmıştır. Bu orana göre, 2005 yılında, üniversite okuma çağında olan her 100 gençten 43.4’ü bir üniversitede eğitim görmektedir. Tüm bu süreçlerle eş zamanlı olarak kent nüfusu hızla artmış, kır nüfusu 1970 ile 2006 arasında yüzde 71.3’ten yüzde 37.3 e düşmüştür. Mesleki yapı, eğitimde yükselen nitelikler, şehirleşme gibi alanlardaki bu hızlı dönüşümler katmanlaşma dinamiklerini etkilemiş, “orta sınıf”ların genişleyebileceği ortamı yaratmıştır. Dolayısıyla, Türkiye’deki “orta sınıf”lar oldukça genç, hareketlilik yörüngesi bağlamında da heterojendir. Hareketlilik dahil olmak üzere, bu kısımda değindiğimiz tüm “orta sınıflarda” farklılaşma dinamiklerini mercek altına alabileceğimiz bir veriseti Türkiye ölçeğinde malesef bulunmamaktadır. Sunulan bu çalışmada ise, katmanlaşma üzerine yapılan bir çalışmanın verileri kullanılarak genel bir portre çizilecek ve literatürdeki boşluğu doldurma yolunda bir adım atılacaktır.

ARAŞTIRMA VE ANALİZ YÖNTEMİ

Sunulan çalışma, Ankara kent merkezi genelinde toplumsal tabakalar, toplumsal tabakaları belirleyen temel kriterler ile tabakalar arası hareketliliğin örüntülerinin belirlenmesini amacıyla toplanan bir verisetinin ikincil analizine dayanmaktadır. Faydalanılan projede, örnekleme tasarımı olarak çok aşamalı küme örnekleme kullanılmıştır ve Ankara kent merkezinde, temsil kapasitesi olan 2400 haneden oluşan bir çalışma örnekleme belirlenmiştir. Kent merkezinde 1769 haneye ulaşılarak belirlenen örneklemin %73,7'sine ulaşılmıştır. Soru kitapçığı hane halkı ve birey olmak üzere iki kısımdan oluşturulmuştur. Haneye ait bilgiler, evde bulunan 18-69 yaş aralığında, bilgi verebilecek durumda olan ve görüşmeyi kabul eden herkes ile doldurulmuştur. Üç kuşak geriye giden eğitim ve meslek sorgulaması ile yaşam tarzına ilişkin sorular ise, birey soru formu aracılığı ile toplanmıştır. Haneden seçilecek ve birey soru formunu dolduracak hane üyesinin seçimi için literatürde Kish tekniği olarak bilinen teknik kullanılmıştır. Bu teknik, seçilen bireyler arasında cinsiyet, yaş ve hanehalkı soru formunu dolduran kişiye yakınlık açısından dengeli bir dağılım olmasını olanaklı kılmıştır. Bu kapsamlı birey soru formunu çalışmada 1293 kişi doldurmuştur⁹. Sunulan çalışma için görüşülen bireyler arasından mesleği literatürde yaygın olarak “orta sınıf” kategorisinde sayılan bireyler seçilmiştir (n: 368).¹⁰ Seçilen meslek grupları hem ücretli profesyonelleri ve nitelikli beyaz yakalıları hem de kendi hesabına çalışan orta/küçük ölçekli tüccar ve işverenleri içermektedir. Bir başka deyişle, bu çalışmada kullanılan “orta sınıf”lar tanımlaması, literatürde “yeni orta

⁹ Detaylar için: Kalaycıoğlu, S., Çelik, K., Çelen, Ü., & Türkyılmaz, S. (2010). Temsili bir örneklemede sosyo-ekonomik statü (SES) ölçüm aracı geliştirilmesi: Ankara kent merkezi örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(1).

¹⁰ Seçilen kategoriler: **Kendi hesabına profesyonel** (kendi hesabına çalışan doktor, avukat, mühendis, mimar, hukuk müşaviri, mali müşavir, noter, mütercim tercüman, programcı, tasarımcı vb.), **Memur Maaşlı** – profesyonel, üst düzey yönetici, profesyonel ordu mensubu (kamu yöneticileri, kamuda profesyonel meslek sahipleri ve profesyonel ordu mensupları –astsubay ve er dahil değil.), **İşçi, düzenli ücretli, beyaz yakalı** (yönetici/profesyonel), **Memur, maaşlı - orta düzey memur** (ara eleman, öğretmen, devlet dairelerinde kamu çalışanı memur.), **Küçük işveren** (1-10 kişi çalıştıran), **Kendi hesabına küçük ticaret, Çiftçi** (toprak sahibi).

sınıf” ve “geleneksel orta sınıf” kavramsallaştırması üzerinden oluşan yatay kesitleri de, gelir ve statü bakımında üst-orta-alt olarak ayırılan dikey kesitleri de içermektedir.

Literatür bölümünde de değinildiği üzere, “orta sınıf”ların kendi içindeki heterojenlik sıklıkla, mesleki yapıdaki pozisyonları, kültürel pratikleri ve toplumsal hareketlilik yörüngeleri açısından değerlendirilmiştir. Sunulan bu çalışmada, bu değinilen örüntülerin Türkiye’de nasıl işlediğini görmek için en uygun analizin, Bourdieu’nün ve Bourdieu’cü araştırmacıların kullandığı çoklu mütakabiliyet analizi (ÇMA) olduğuna karar verilmiştir. ÇMA, analize sokulan değişkenler arasındaki ilişkiyi çok boyutlu bir alana yayarak görselleştirir. Bu işlem sırasında analiz herhangi bir a-priori kategorilendirmeye dayanmaz (i.e. mesleki yapıdaki pozisyon, kültürel pratikler ve toplumsal hareketlilik yörüngeleri) ve veri setinin özgün dinamiklerine göre örüntülerin açığa çıkmasını sağlar. Analizin öncesinde araştırmacıyı bağımlı-bağımsız değişken ayrımı yapmak zorunda bırakmayan ÇMA, açıklayıcı (*explanatory*) ve tüme varım özelliği olan bir yöntem olarak tanımlanır (Bennett et al., 2009; Le Roux and Rouanet, 2004, 2010). Haritalarda değişkenler nokta şeklinde görünür; noktalar arasındaki uzaklık, ilişkiselliğin boyutunu gösterir. İki nokta birbirine yaklaştıkça, o iki değişkenin ölçtüğü pratiklerin birlikte eyleme ihtimali yükselir. İlişkiselliği sorgulanan aktif değişkenlere ek olarak, analizdeki dağılımı etkilemeyecek şekilde alana sonradan destekleyici değişkenler (yaş, eğitim statüsü, gelir vs. gibi) eklenebilir. ÇMA yürütmek için bu çalışmada kullanılan program, SPAD, kurulan alan içerisindeki örüntüleri tespit etme imkânı da vermektedir. Tespit edilen kümeler, ÇMA sırasında kurulan x-y alanına yerleşir ve kümeleri birbirinden ayıran değişkenlerin listesi aracılığıyla yorumlanabilir. Sunulan çalışmada “orta sınıf”lar içindeki örüntüler ve toplumsal hareketliliğin rolü, hem ÇMA hem de kümeleme analizi aracılığıyla incelenecektir. Analiz için, birey soru formunda yöneltilen sorulardan Tablo 1’de görülenler değişken olarak seçilmiştir.

Tablo 1: Analize giren değişkenler

Aktif Değişkenler	Destekleyici Değişkenler (Supplementary Variables)
Komşu ziyaretine gitme	Bireyin Eğitim Durumu
Büyük alış-veriş merkezine gitme	Bireyin Yaşı
Dini toplantılara katılma	Bireyin Mesleki Statüsü
Gönüllü kuruluşların aktivitelerine katılma	Bireyin Babasının Eğitim Durumu
Müze ve sergilere gitme	Bireyin Babasının Mesleki Statüsü
Bale, opera, klasik müzik konserlerine gitme	Bireyin Dedesinin Eğitim Durumu
Düzenli spor yapma	Bireyin Dedesinin İş Statüsü
Tiyatroya gitme	
Havuza gitme	
Eğlence mekanlarına gitme	
Pazara gitme	
Dini Pratikler (Namaz kılma, Oruç tutma)	
Tatil Tercihleri	
Dışarıda Yemek Yeme Tercihleri	
Düzenli olarak kitap okuma	
Yurt dışına çıkma durumu	
Yabancı dil konuşma (İngilizce-Fransızca-Almanca)	

“ORTA SINIFLAR ALANI”NIN KURULMASI:

ÇMA analizine aktif olarak 17 değişken ve o değişkenlerin 60 kategorisi¹¹ ile 7 destekleyici değişken ve 46 kategorisi katılmıştır. Bu parametreler ile yapılan analiz, çok güçlü bir birinci eksen tanımlamıştır. Bu birinci eksen, verisetindeki varyansın yüzde 81’ini açıklamaktadır. Bir başka deyişle, birinci eksen (x-y), haritanın sağ ve sol yanına toplanan kategorilerin ayrımını yaratan ve takip eden bölümde analiz edilecek olan- sistematik her ne ise, değişkenler arasındaki en büyük zıtlığı oluşturmaktadır. Bu şekilde yorumlanabilecek eksen sayısının tespiti için, modifoye edilmiş özdeğerler (*eigenvalues*) tablosuna bakılması tavsiye edilmektedir (Le Roux and Rouanet, 2010 p.51). Tablo 2’de görüldüğü üzere, ikinci

¹¹Değişkenin ölçtüğü her bir farklı cevap ayrı bir kategori olarak adlandırılır. Örneğin, Tatile gitme tercihi bir değişken iken, otel/motel tatili bir kategoridir. Dolayısıyla, her değişkenin, kendine verilen cevabı belirleyen ayrı kategorileri vardır. ÇMA haritalarında nokta olarak temsil edilenler esasen bu kategorilerdir.

eksen de yorumlanırsa (0.117) verisetinin içindeki çeşitliliğin yüzde 90’ından fazlası açıklanmış olacaktır. Bu sebeple, çalışmada bu iki eksen de değişkenlerin hangi mantıkla dağıldığı, yani eksenin iki bölgesinin hangi niteliklerle etiketlenirebileceği anlaşılmaya çalışılacaktır.

Tablo 2. Beş Eksen İçin (Özdeğerler) Eigenvalues:

Axes	1	2	3	4	5
Eigenvalue	0.188	0.106	0.084	0.072	0.070
Modified rates %	0.814	0.117	0.037	0.070	0.095

Şekil 1, birinci eksene anlamlı olarak katkıda bulunan kategorilerin¹² dağılımını (soldan sağa) göstermektedir. Kategorilerin isimlerinin yanına eklenmiş olan artı ve eksi simgeleri, işaret edilen pratiğe katılma ve katılmama durumunu simgeler.

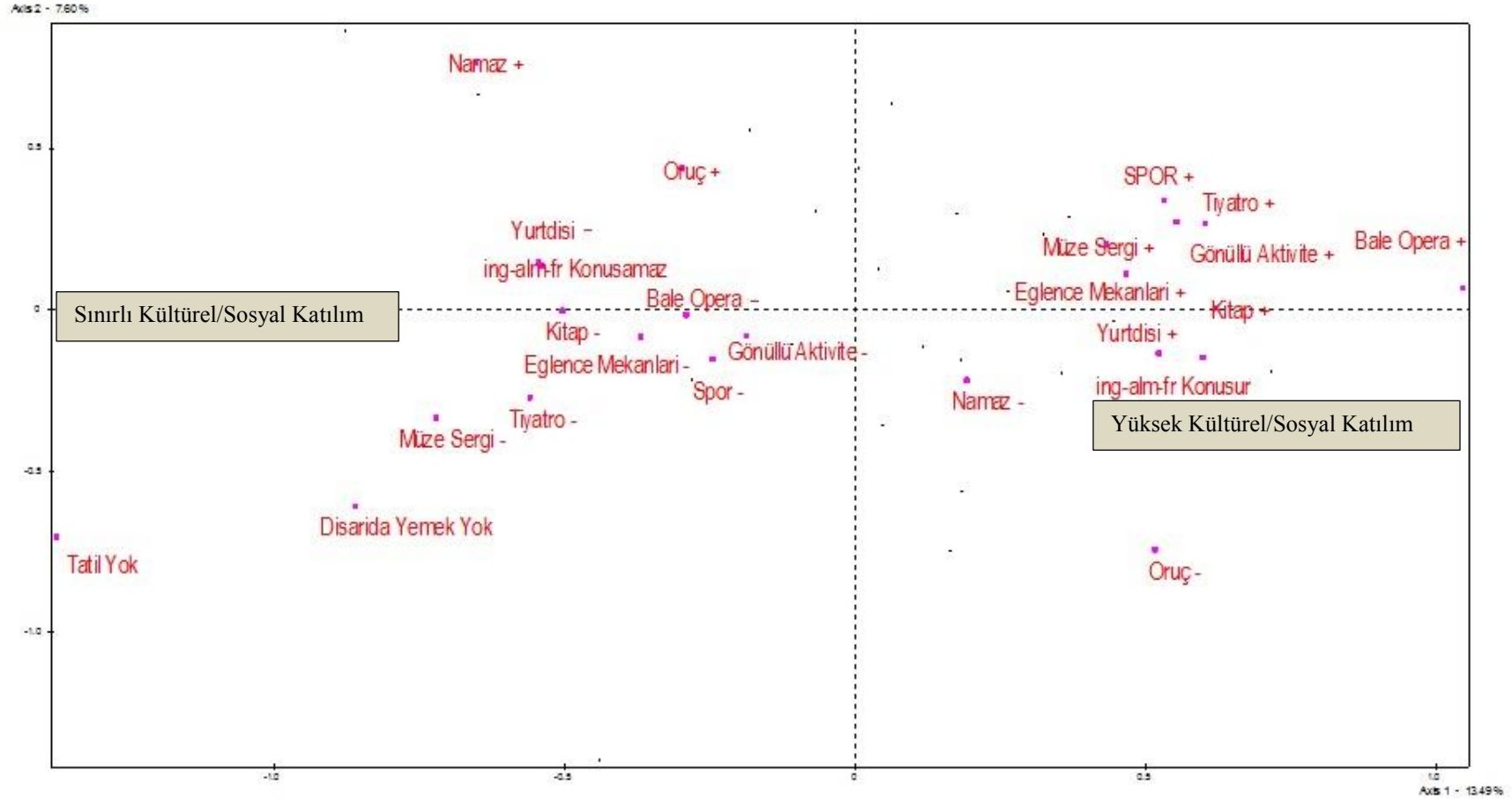
Birinci eksenin sol tarafında ilk bakışta göze çarpan nokta, hem kültürel hem sosyal pratiklere katılmama durumunu gösteren kategorilerin çokluğudur. Dışarıda yemek yemek, tatile gitmek, eğlence mekânlarına gitmek, gönüllü kuruluşların etkinliklerine katılmak, düzenli spor yapmak gibi değişkenler hep negatif değerleriyle temsil edilmişlerdir. Aynı şekilde, bale ve operaya gitmek, müze ve sergi ziyaret etmek, tiyatroya gitmek, kitap okumak, yabancı dil konuşmak, yurtdışına çıkmış olmak gibi, yüksek kültürel sermaye ile ilişkilendirilen kültürel pratiklerin de sınırlı olduğu görülmektedir. Dini pratikleri ölçen değişkenler ise, pozitif göstergeler ile haritanın sol üst köşesine doğru konumlanmıştır. Sağ tarafta ise, kültürel pratiklere ve sosyal faaliyetlere sıkça katılmayı simgeleyen değişkenler yayılmıştır. Bu profile yakın konumlanan negatif değerli dindarlık değişkenleri göstermektedir ki kültürel sosyal katılımı yüksek

¹² Haritaların daha okunur olabilmesi için, tespit edilen ayırmaya katkısı en çok olan kategoriler görselde sergilenir. Katkısı ortalamanın üstünde olan kategorilerin sayısı, katkısı olan kategorilerin toplamına bölünerek bir yüzde elde edilir. Değişkenlerin sadece tespit edilen bu yüzde kadarının haritada gösterilmesi komutu verilir.

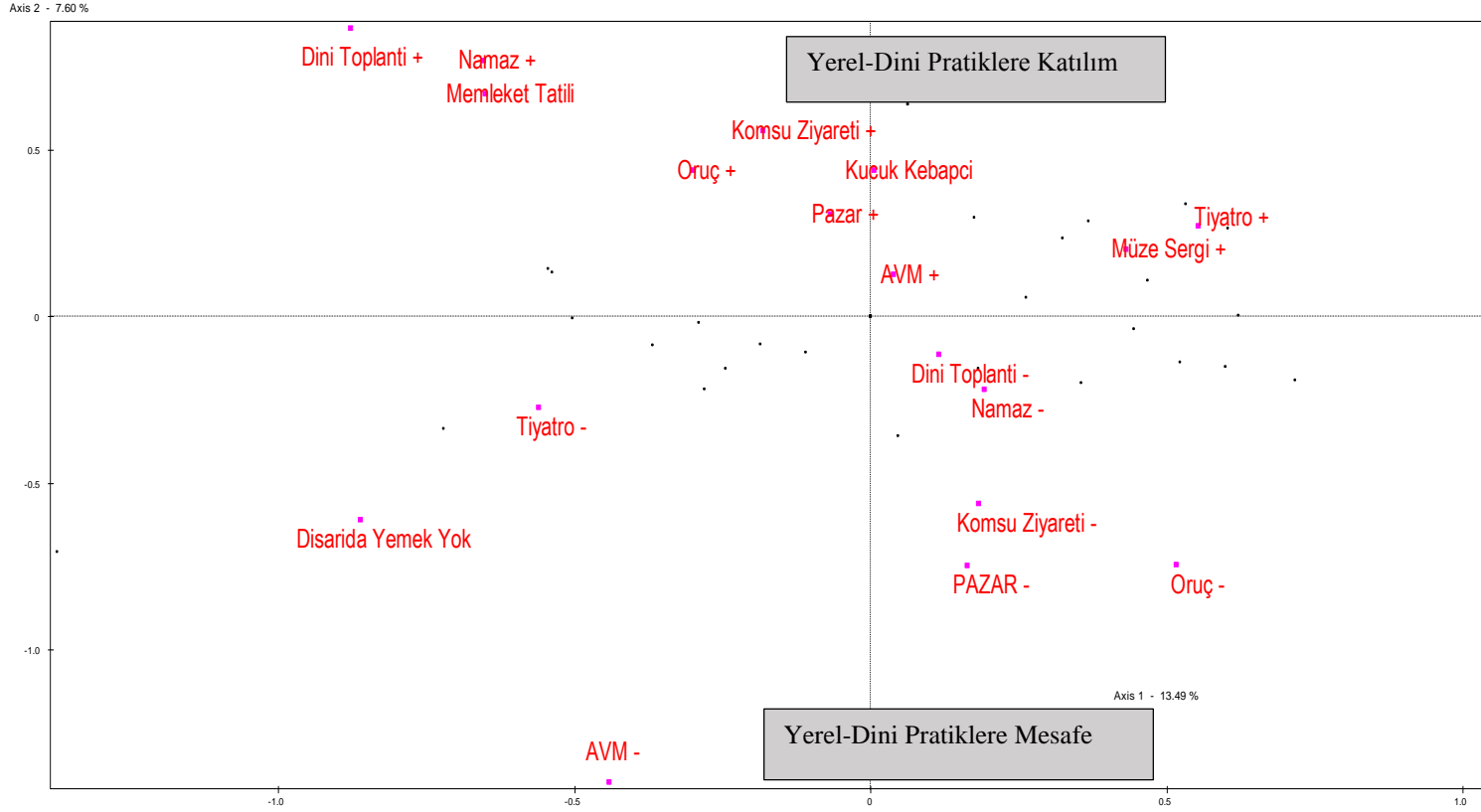
olan “orta sınıf”ların gündelik hayatlarında dinin rolü daha sınırlı olma eğilimindedir. Ancak dindarlık soruları sağ ve sol kısmı ayırmaktan ziyade, daha ortada toplanmış gibi görünmektedir; yani birinci eksenin oluşmasındaki katkısı çok da yüksek görünmemektedir. Bu okumadan hareketle, “orta sınıf”lar verisetindeki varyansın yüzde 81’ini açıklayan ve en temel zıtlığı oluşturan dinamiğin sınırlı kültürel/sosyal katılım ile yüksek kültürel/sosyal katılım ölçeğinde olduğu söylenebilir.

İkinci farklılaşma eksenine en çok katkı yapan değişkenler Şekil 2’nin üst ve alt yarısını ayıracak şekilde gösterilmiştir. Eksenin üst kısmında dini pratiklere katılımı ölçen değişkenlerin pozitif halleri (dini toplantılara katılmak, oruç tutmak, namaz kılmak), alt kısımda ise negatif halleri yerleşmiştir. Üst kısımda aynı zamanda memleket tatiline gitmek, komşu ziyaretine gitmek, mahalle pazarına gitmek, küçük kebabçılarda yemek yemek gibi, daha yerel ve geleneksel pratikler bulunmaktadır. Alt kısımda ise aynı değişkenlerin zıt halleri bulunmaktadır. Bu sebeple, “orta sınıf”lar arasındaki ikinci zıtlığın, dini/yerel pratiklere katılım ile bu pratiklere mesafeli olma arasında olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Şekil 1. Birinci eksene katkısı olan kategoriler:

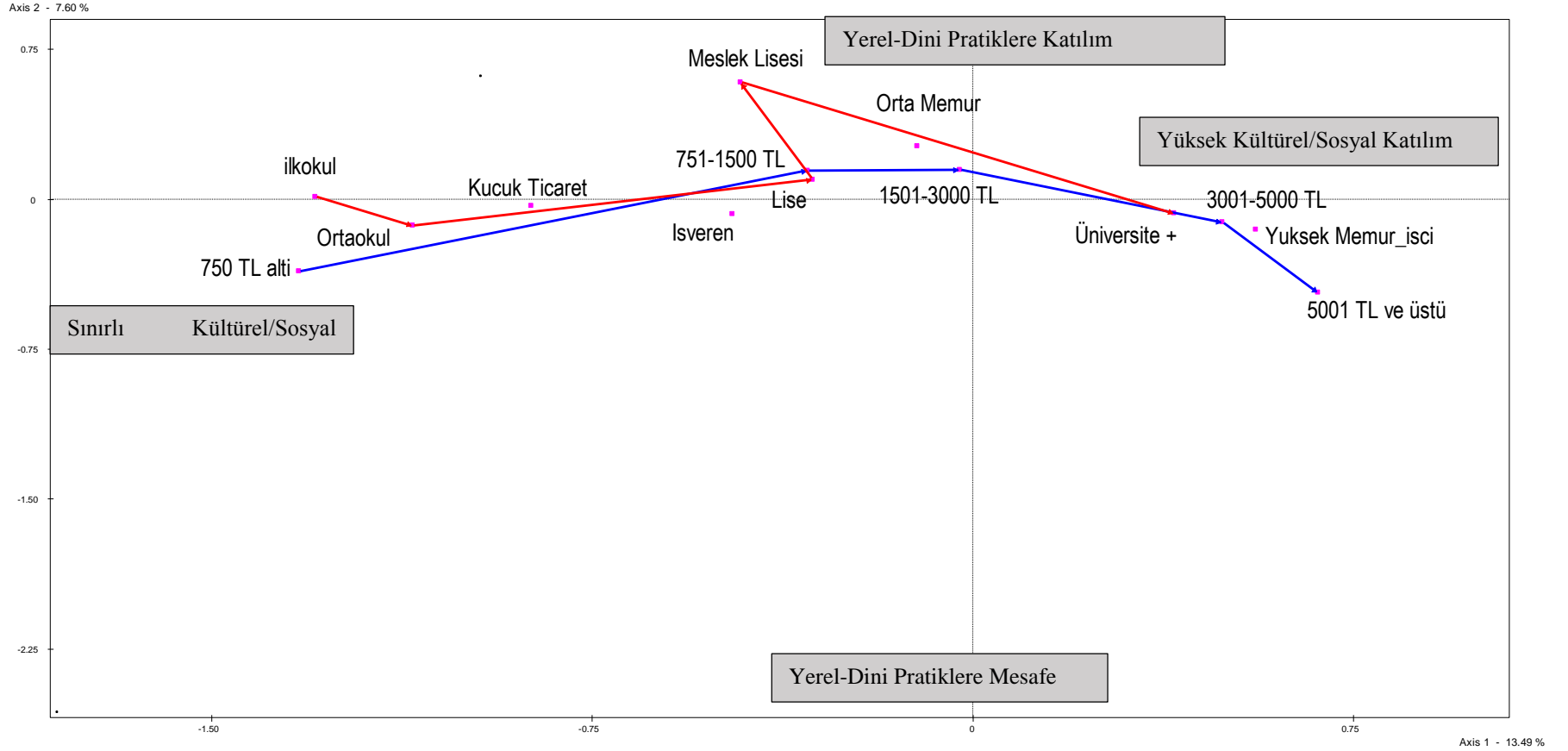
Şekil 2: İkinci eksene katkısı olan kategoriler.

Bu aşamada, boyutları tümevarım yöntemiyle isimlendirilen alanın üstüne destekleyici olarak bireyin eğitimi, gelir ve meslek değişkenlerini koyulduğunda ortaya **Şekil 3** çıkmaktadır. Gelir değişkeni doğrusal olarak soldan sağa değerleri artan kategoriler halinde temsil edilmiştir. Aynı şekilde eğitim durumu da en düşükten en yükseğe olacak şekilde soldan sağa doğru dizilmiştir. Meslek statüsü açısından küçük ticaret, küçük/orta büyüklükteki işveren, orta düzey memur, soldan merkeze kadar olan bölümü işaretlemiştir.

Sağda ise sadece yüksek düzeyde memur/işçi kategorisi belirlemiştir. Yani sınırlı kültürel/sosyal katılım ile yüksek katılım arasındaki gerilim ile hem gelirin hem de bireylerin eğitim düzeyinin doğrusal bir ilişkilenebilir. Sınırlı katılım alanını işaretleyen meslek ve gelir kategorileri çeşitlidir ancak yüksek katılım sadece eğitim/gelir ve iş statüsünün en yüksek kategorileri ile yakın dağılmıştır. Yani, “orta sınıf”ların en üst kesiminin diğerlerinden kültürel/sosyal katılım ve beğenileri açısından açıkça farklılaştığı görülmektedir. “Orta sınıf”ların içerisindeki mesleki statü ve yaşam tarzı değişkenlerini a-priori bir kategorileştirmeye tabii tutmadan haritalandırdığımızda ortaya çıkan tablo bize, Türkiye’deki “orta sınıf”lar arasındaki en temel yarılmamanın katılım ekseninde olduğunu ve bu yarılmamanın “orta sınıf”ların yapısal özellikleriyle ilişkili olduğunu göstermiştir. Ancak ÇMA yapısı gereği ilişkiselliğe dair genel bir tablo çıkartmaktadır ve bu tablo bize tek başına “orta sınıf”ların içindeki örüntüleri göstermemektedir. Bu sebeple, SPAD yazılımının özelliğinden yararlanarak kümeleme analizi yapılması, bu kümelerin kurulan x-y alanındaki pozisyonunun değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

Şekil 3. Destekleyici değişkenlerin konumu.

“ORTA SINIF”LAR VE TOPLUMSAL HAREKETLİLİK GEÇMİŞİ: KÜMELEME ANALİZİ

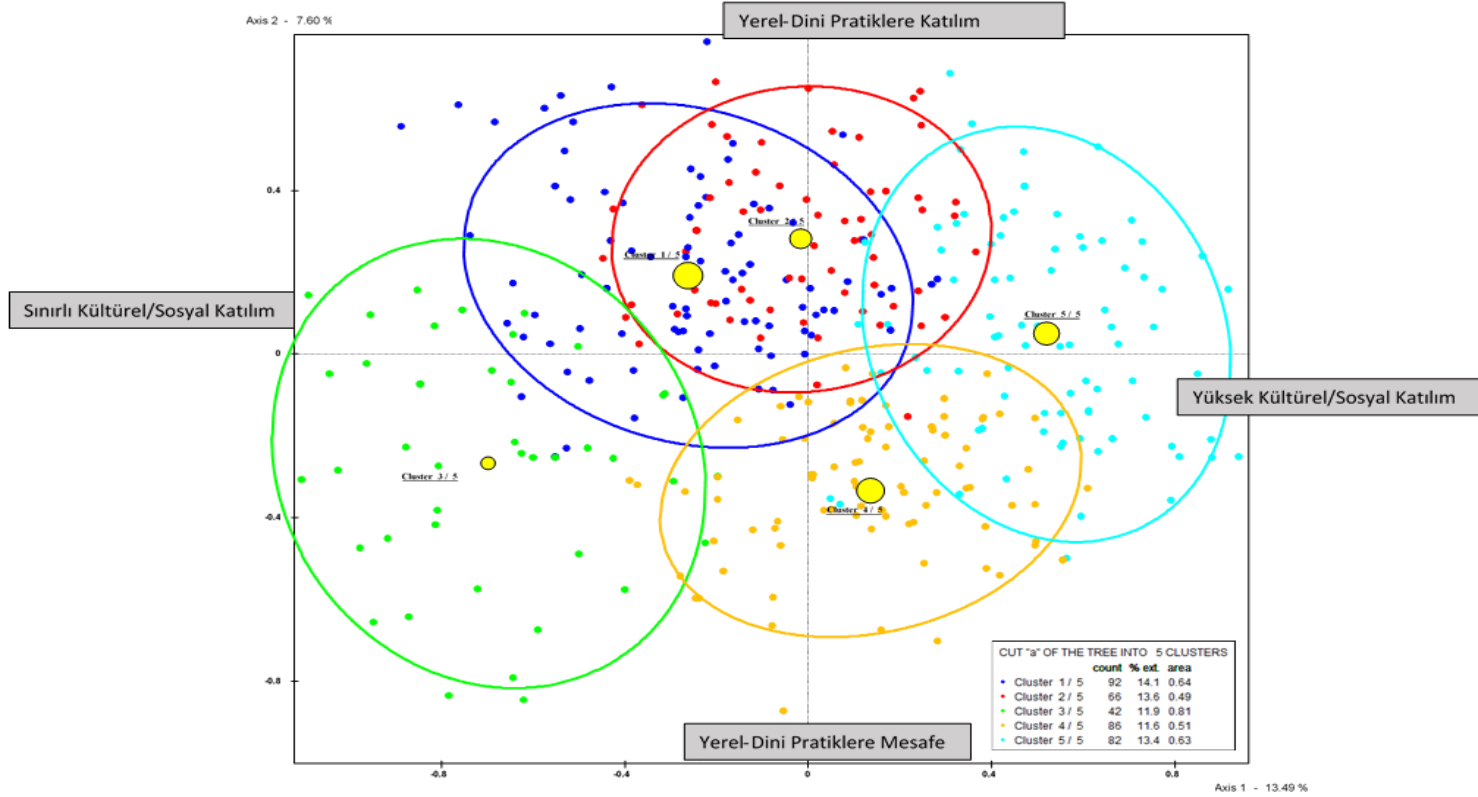
Kümeleme prosedürü, verisetine dahil edilen değişkenlerin içinden göreceli olarak homojen örüntüleri tespit eder. Bu çalışma özelinde ise, yaşam tarzı, mesleki pozisyon ve toplumsal hareketlilik geçmişi açısından bakıldığında, “orta sınıf”ların birbirinden hangi şekilde ayrıştığını gösterme işlevi vardır. Birbirinden ayrılan örüntüler tespit edilirken destekleyici değişkenler de hesaba katılır. Yani kümeleme prosedürü, gelir, eğitim durumu, toplumsal hareketlilik geçmişi gibi alan analizinde destekleyici olarak kullanılan değişkenlerin de “orta sınıf”ları nasıl böldüğünü ortaya çıkarabilmektedir.

SPAD yazılımı, “orta sınıf”lar içerisinde optimum olarak beş adet örüntü önermiştir. **Tablo 3**'te beş kesiti ayrıştıran kategoriler listelenmiştir. Bu kategoriler, altında listelendikleri küme içerisinde anlamlı derecede fazla sayıda temsil edilmişlerdir. **Şekil 4**'te bu 5 kümenin yukarıda özellikleri tespit edilen “orta sınıf”lar alanında nasıl yerleştiği görülmektedir. Takip eden bölümde, birinci eksenin iki ucuna yerleşmiş kümeler öncelikli olmak üzere, bu farklı “orta sınıf” kesitleri tek tek incenecektir.

Tablo 3: Kesitleri belirleyen kategoriler

Cluster 1/Küme 1	Cluster2/Küme2	Cluster 3/Küme 3	Cluster 4/Küme 4	Cluster 5/Küme 5
Oruç +	Komşu Ziyareti +	Tatil Yok	Komşu Ziyareti -	Bale Opera +
Bale Opera -	Tiyatro +	Yemek Yok	Pazar -	Tiyatro +
Tiyatro -	Müze Sergi +	Müze Sergi -	Oruç -	Kitap +
Memleket Tatili	Pazar +	Havuz -	Namaz -	İng-Alm-Fr +
Yurtdışı -	İng-Alm-Fr -	Tiyatro -	İng-Alm-Fr +	Yurtdışı +
Kitap -	Oruç +	Kitap -	Yurtdışı +	Eğlence Mekanları +
Dini Toplantı +	Memleket Tatili	Yurtdışı -	Dini Toplantı -	Spor +
İng-Alm-Fr -	Yurtdışı -	İng-Alm-Fr -	Yazlık Tatili	Müze Sergi +
Havuz +	Havuz -	Eğlence Mekanları	Spor -	Gönüllü Aktiviteler+
AVM/Fast food	Kamp Tatili	AVM -	Gönüllü Aktiviteler-	Havuz +
AVM +		Bale Opera -	Tiyatro -	Tur/Paket Tatiller
Namaz +		Spor -	Otel/Motel Tatili	Oruç -
Müze Sergi -		Gönüllü Aktiviteler-	Bale Opera -	Büyük Et/Balık Restor.
Küçük Kebapçı		Namaz +		Namaz -
Spor -		Dini Toplantı +		Kurum/Lokal Yemek
Komşu Ziyareti +				
Gönüllü Aktiviteler-				
İşveren	Lise Mezunu	İlkokul Mezunu	Üniversite Mezunu	Üniversite Mezunu
1501-3000 TL	Meslek Lisesi	Ortaokul Mezunu	Yüksek Memur/İşçi	Yüksek Memur/İşçi
Baba alt mem/işçi	Orta Düzey Memur	Küçük Ticaret	3001-5000 TL.	3001-5000 TL.
	Baba İlkokul	750 TL ve altı	5001 TL ve üstü	5001 TL ve üstü
	Baba Çiftçi	750-1501 TL	Baba Üniv. ve üstü	Baba üniv. ve üstü
	Dede Eğitim Yok	Baba Eğitim Yok	Baba Yüks/Orta Me/işçi	Baba Yüks/Orta Me/işçi
		Baba İlkokul	Dede Lise ve üstü	
		Baba Çiftçi		

Şekil 4: “Orta sınıf” kesitlerinin alandaki pozisyonları

“Orta sınıf”lar alanının en soluna yerleşmiş üçüncü küme’de hem yüksek kültürel aktivitelere (opera/bale, tiyatro) katılım hem de popüler kültürel aktivitelere katılım (alışveriş merkezleri ve eğlence mekanları) belirgin bir şekilde sınırlıdır. Tatile gitmek, spor yapmak, dışarıda yemek yemek gibi evdışı rutin sosyal alışkanlıkların “orta sınıf”ların bu kesitinde yaygın olmadığı görülmektedir. Öte yandan dini pratikler düzenli olarak gerçekleştirilmektedir. Destekleyici değişkenler incelendiğinde, ilkokul ve ortaokul mezunu bireylerin ağırlıklı olarak bu kesiti oluşturduğu görülmektedir. En düşük gelir kategorisi (aylık 750 TL ve altı) ile onun bir üstündeki kategori (750-1501) bu kesit içerisinde anlamlı bir şekilde birikmiştir. Mesleki olarak ise, küçük ticaret ile uğraşan bireylerin bu profilde daha çok temsil edildiği görülmektedir. “Orta sınıf”ların eğitim ve gelir yönünden en dezavantajlı olan ve sosyal/kültürel katılım ekseninde en sınırlı bölgesine yerleşmiş bu kümedeki bireylerin birinci kuşak “orta sınıf”lar oldukları görülmektedir. Eğitimi olmayan, ilkokul mezunu ve kır kökenli çiftçi babalar belirgin şekilde bu örüntüde birikmiştir. Bu kesit, yukarıya doğru hareketlilik sağlayan kırdan kente göç deneyimini ya kendi kuşağında ya da babalarının kuşağında deneyimlemişler fakat “orta sınıf” pozisyonları sermaye açısından en dezavantajlı kesiminden yakalayabilmişlerdir. İlerleyen kısımda da görüleceği üzere, bu kesitin yaşam tarzı açısından da oldukça ayrıksı bir yapısı bulunmaktadır. Dindarlık belirgin gibi görünmektedir ancak bu değişkenler örüntüyü diğerlerinden ayıran değişkenler sıralamasının sonlarındadır. Yani bu “orta sınıf” kesitini diğerlerinden öncelikli olarak ayıran dine ilişkin değişkenler değildir. Bu sebeple “orta sınıf”ların bu kesiti, **‘ilk kuşak, sınırlı kültürel katılım’** (first generation, culturally disengaged) olarak isimlendirebilir.

Beşinci küme ise, *ilk kuşak, sınırlı kültürel katılım* kesitinin tam karşısında, eksenin sağına yerleşmiştir. Türkiye’de yüksek kültür olarak tanımlanan aktivitelerin bu kesiti diğerlerinden ayırtırmakta önemli rolü olduğu gözlemlenmektedir. Bale/opera’ya gitmek, düzenli kitap okumak, müze/sergi gezmek gibi pratikler ağırlıklı olarak temsil edilmiştir. Yabancı dil bilmek ve düzenli olarak yurtdışında bulunmak kategorileri de “orta sınıf”ların bu kesitinin küresel olarak hareketli olduğunu ve Batı’daki yaşam tarzı ile tanışık

olduğunu göstermektedir. Eğlence mekanlarına gitmek, spor yapmak, gönüllü aktivitelere katılmak gibi değişkenler, sosyal hayata katılımın da oldukça yüksek olduğunu açığa çıkartmıştır. Yeme içme beğenisi olarak, yerel restoranlar veya AVM’ler gibi popüler ve erişilebilir mekanlar yerine, müzikli, içkili büyük et-balık restoranlarının ve kurum lokallerinin tercih edilmesi de, bu kesiti diğerlerinden farklılaştırmaktadır. Yine, diğer kesitlerde görülen memleket tatili ve yazlık ev tatili opsiyonlarından ziyade, yurtiçi ve yurtdışı turlar ve herşey dahil paket tatiller öne çıkmıştır. Hem kültürel hem sosyal pratikleri oldukça ayrık olan bu kesitte dinin gündelik hayattaki yerinin de oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu kesitte, mesleki statüsü üst düzey profesyonel (memur-işçi) olanların, geliri en yüksek dilimde olanların ve eğitim düzeyi en üst dilimde olanların daha çok temsil edildiği görülmektedir. Bu kesitin bir diğer ayırt edici özelliği toplumsal hareketlilik geçmiştir. Babalar orta/üst düzey profesyonel (memur-işçi) meslek sahibi olma ve üniversite ve üstü düzeyde eğitim görmüş olma eğilimindedirler. Bir başka değişle, kültürel/sosyal katılımı yüksek, küresel olarak hareketli, beğeni anlamında ayrık bu kesit, oldukça köklü bir “orta sınıf” kültüründen (established) gelmektedir. Herhangi bir kırsal geçmişi veya yakın kuşakta göç deneyimini imleyecek (babada çiftçilik statüsü, memleket tatiline gitme gibi) değişkenler temsil edilmemiştir. Bu sebeple bu fraksiyon ‘**köklü, etkin kültürel katılım**’ (established-culturally engaged-secular) kesiti olarak adlandırılabilir.

Dördüncü küme, kültürel/sosyal katılım ekseninde ortalarda, ancak yerel/dini katılım ekseninin sınırlı gözlemlendiği alt yarısında yer almıştır. Hem yüksek kültürü (tiyatro-bale opera), hem sosyal hayata katılımı (gönüllü aktiviteler, düzenli spor) imleyen pratiklere katılımı sınırlıdır. Bu kesitin en belirgin özelliği ise yerel/geleneksel aktivitelere (komşu ziyareti yapmak, pazara gitmek ve dini pratiklere (oruç/namaz/dini toplantı) mesafeli olmasıdır. Tatil için, Türkiye bağlamında daha yaygın olan yazlık ve otel tatili tercihi öne çıkmıştır. Bu küme de, tıpkı ‘köklü, etkin kültürel katılım kesiti gibi, yabancı dil bilgisi ve yurtdışında bulunma kategorileriyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Bireylerin eğitim, mesleki statü ve

geliri en üst seviyedeki kategorileriyle temsil edilmiştir. Toplumsal hareketlilik deneyimi açısından baktığımızda, bu kesitin bir önceki kuşağının da eğitilmiş ve “orta sınıf” statüsünde meslek sahibi olduğu görülmektedir. Ayrıca, diğer bütün kesitlerden farklı olarak, dedelerde lise ve üstü eğitim kategorisi ortalamasının üstünde temsil edilmiştir. Yani, bu kuşak da yakın zamanda yukarıya doğru hareketlilik ve kırdan kente göç yaşayan değil; kültürel sermayesini ve mesleki statüsünü bir sonraki kuşağına aktarabilmiş bireylerin çocuklarından oluşmuştur. Ancak diğer üst “orta sınıf” kesitinden farklı olarak, kültürel/sosyal hayata katılım anlamında bir ‘ayırım’ (distinction) sergileme eğilimi yoktur, yerel-mahalli-geleneksel-dini olan ile arasına koyduğu mesafe ile diğer ayrılmaktadır. Bu sebeple, “orta sınıf”ların bu kesiti **‘köklü, mesafeli kültürel katılım’**(established, distant cultural engagement) olarak adlandırılabilir.

‘Köklü, mesafeli kültürel katılım’ kesitinin tam zıttı pozisyonda konumlanmış ikinci kümede, küresel kültüre yakınlığı imleyen kategoriler negatif değerleriyle (yurtdışında bulunma, yabancı dil konuşma), yerel pratiklere katılımı imleyen pratikler (pazara gitme, komşu ziyareti yapmak) artı değerleriyle temsil edilmiştir. Bu kesitte, opera/bale gibi ayrıştırmacı yüksek kültür aktivitelerinden ziyade, yine bir derece kültürel katılımı gösteren tiyatroya ve müze/sergiziyaretine gitme kategorileri görülmektedir. Tatil tercihi olarak, daha ekonomik olan kamp tatilleri ve memleket tatilleri göze çarpmaktadır. Dinin gündelik hayattaki yerinin de ılımlı olduğu görülmektedir, dini toplantılara katılmak ve namaz kılmak değişkeni yerine, sadece düzenli oruç tutmak değişkeni belirleyici olmuştur. Yani hem sosyal, hem kültürel, hem dini pratikler anlamında bir ‘orta direk’ portresi çizilmiştir. Bu orta pozisyonun izleri kültürel ve ekonomik sermaye ölçeğinde de izlenebilir. Bu grupta kümelenmiş bireylerin, meslek lisesi ve düz lise diplomasına sahip olma ve orta düzeydeki beyaz yakalı iş kategorilerinde çalışma eğilimi vardır. Bu ortamın ortası katmanın toplumsal hareketlilik geçmişi, diğer üst orta kesimlerden de oldukça farklılaşmaktadır. İlkokul mezunu ve çiftçilikle uğraşan babalar ortalamasının üzerinde temsil edilmiştir. Yani, bu kesitteki bireylerin babaları hayatının büyük bölümünü kır ölçeğinde geçirmiş olma ve kente göçü ancak bireylerin kendi yaşantılarının

çinde deneyimlemiş olma eğilimi vardır. Bu bireylerin iki kuşak gerisinde ise, herhangi bir eğitim sertifikasına sahip olmayan dedelerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu birinci kuşak “orta sınıf” kesitindeki bireyler, üç kuşak boyunca yukarıya doğru hareketlilik deneyimleyip ancak ortanın ortalarına kadar gelebilmişler ve sosyal/kültürel aktivitelere kültürel ve ekonomik sermayelerinin izin verdiği ölçüde mütevazı katılım göstererek diğer “orta sınıf” kesitlerinden ayrılmışlardır. Bu sebeple bu kesit ‘**ilk kuşak, ılımlı kültürel katılım**’ (first generation, moderate cultural engagement) olarak tanımlanabilir.

Küme 1 “orta sınıf”lar alanının sol üst kısmında yerleşmiştir. Bu kesitte bale/opera’ya gitme, tiyatroya gitme, müze sergi gezme, kitap okuma gibi yüksek kültür olarak sayılabilecek aktivitelere katılım gözlemlenmektedir. Küresel hareketliliğe ve Batılı yaşam tarzına yakınlığa işaret edebilecek yurtdışına gitme alışkanlığı ve yabancı dil bilme durumu da görülmemektedir. Ancak ‘birinci kuşak kültürel/sosyal inaktif’ kesitteki bireylerde olduğu gibi sosyal/kültürel hayata topyekün bir mesafelilik hali yoktur. Gönüllü aktivitelere katılım yoktur, ama komşu ziyareti ve alışveriş merkezi gezme alışkanlığı ortalamanın üstünde temsil edilmiştir. Dışarıda yemek alışkanlığı da vardır, ancak tercihler alışveriş merkezlerindeki restoranlar, kafeler ve küçük kebabçılar gibi popüler ve yaygın opsiyonlardan yana yapılmaktadır. Aynı zamanda bu kesitte dinin gündelik hayatta oldukça önemli bir yer tuttuğu gözlemlenebilir. Oruç tutmak, namaz kılmak, dini toplantılara katılmak artı değerleriyle temsil edilmiştir. Popüler katılım profili gösteren bu müteveyyin “orta sınıf” kesitindekilerin meslek kategorisi olarak işveren olma eğilimi vardır. Eğitim değişkenlerinden de, profesyonel meslekleri mümkün kılacak düzeyde bir eğitim kategorisi bu kümede temsil edilmemiştir. Bir başka deyişle, bu grubu oluşturanlar, ‘geleneksel “orta sınıf” olarak tanımlanan, kendi hesabına çalışan, küçük esnaf veya küçük/orta büyüklükteki tüccarlardır. Gelir durumları ‘birinci kuşak kültürel/sosyal inaktif’ ile üst orta profillerinin ortasında yer almaktadır. Babalarının eğitim durumu, bu grubu diğer gruplardan ayırtıcı bir rol oynamamıştır. Ancak mesleki kategori olarak, babalarda alt düzey memur/işçi olma durumu ortalamanın üstünde temsil edilmiştir. Yani, babaların tarım üreticisi olma

geçmişi yoktur. Babalar eğer göç ile Ankaraya geldiler ise gelmelerinden önce, eğer göç deneyimleri yoksa da Ankara’daki iş hayatlarının çoğunda kent merkezinde mavi yakalı işlerde çalışma eğilimlerinin olduğu görülmektedir. Bu kesit de, yukarıya doğru hareketlilik ile “orta sınıf”ların orta-alt kısmına yerleşmiştir. Ancak yukarıya hareketlilik yörüngesini sağlayan strateji, ‘Birinci kuşak, orta direk’ kesitinde olduğu gibi, kültürel sermayeyi arttırma suretiyle beyaz yakalı mesleklere yerleşmek değildir. **‘İlk kuşak, geleneksel kültürel katılım’** (first generation-traditional cultural engagement) olarak adlandırılabilen bu kesitteki bireylerin babaları kültürel sermaye aktarımını başaramamıştır ancak, bu bireyler kendi yaşamlarında ekonomik sermaye biriktirerek “orta sınıf”lara erişebilmişlerdir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

“Orta sınıf”ların kendi içindeki heterojenliği sıklıkla, mesleki yapıdaki pozisyonları, kültürel pratikleri ve toplumsal hareketlilik yörüngeleri açısından değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, bu örüntülerin Türkiye’de nasıl işlediğini görmek için çoklu mütakabiliyet analizi (ÇMA) gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizin sonunda 5 fraksiyon ortaya çıkmıştır:

Tablo 4: Özet

Fraksiyon	Küme No	Yüzde	Hareketlilik Yönü
1. ‘Köklü, Etkin Kültürel Katılım’	Küme 5	23.37	→
2. ‘Köklü, Mesafeli Kültürel Katılım’	Küme 4	22.28	→
3. ‘İlk Kuşak, İlimli Kültürel Katılım’	Küme 2	17.93	↑
4. ‘İlk Kuşak Geleneksel Kültürel Katılım’	Küme 1	25.01	↑
5. ‘İlk Kuşak, Sınırlı Kültürel Katılım’	Küme 3	11.41	↑
Toplam		100	

Bu örüntülenmeye göre, beş kesitin üçü yukarıya doğru toplumsal hareketlilik yoluyla “orta sınıf”lara dahil olmuştur. Toplumsal hareketliliği olan bu üç grup ile kendini yeniden üreten grubun toplam içindeki yüzdeleri incelendiğinde yerleşik “orta sınıf”ların oranı %45.5 iken hareketlilikle “orta sınıf”lara gelen kesitin oranı %54.5’dir. Bu oran toplumsal hareketlilikle “orta sınıf”lara gelmiş olanların lehinedir ve yukarıya doğru hareketliliği mümkün kılan değişkenler toplumsal yeniden üretim, göç ve eğitimle ilgili görünmektedir. Literatürde de değinildiği üzere, bu oran üzerine düşünülmesi gereken bir orandır çünkü Goldthorpe’den Giddens’a birçok düşünür, orta sınıfların demografik bir kapanma yaşayıp yaşamamış olma durumunu, bir orta sınıf oluşumundan bahsedebilmenin önkoşulu olarak görmüşlerdir. Ankara örneği, Savage vd. (1992)’nin, orta sınıfların içerisinde, farklı kapanma dinamikleri gösteren kesitler olduğu tezini doğrular niteliktedir. Profesyonel meslek gruplarının daha çok temsil edildiği kesitler, kendini yeniden üretebilmiş, köklü gruplardır. Ancak bu kesitlerin orta sınıfların sadece yüzde 45.5’ini oluşturduğu düşünülürse, Goldthorpe’un, hizmet sınıfının henüz işçi sınıfı gibi kendini çoğunlukla yeniden üreten bir sınıf olamadığı tezi de Ankara’daki orta sınıflar için açıklayıcı görünmektedir.

Bu tabloya bakarak, literatür kısmında değindiğimiz, Türkiye’de toplumsal hareketliliği oluşturan süreçler ile ilgili de çıkarımlar yapmak mümkündür. “Orta sınıf”lara yukarıya doğru hareketlilikle erişmiş kesitin vardığı pozisyonun görece düşüklüğü göz önüne alındığında, eğitim ve göç gibi unsurların yukarı doğru hareketliliği desteklemekle birlikte bireyleri ancak ortanın altına kadar yükseltebildiği görülmektedir. Bir başka deyişle, Türkiye modernleşmesi süresince yükselen eğitim oranları ve kırdan kente göç ile sosyal konumu değiştirmek mümkün olmuştur ancak gelinen yer toplumsal yeniden üretim boyutundan bağımsızlaşma sağlayamamıştır. Köklü iki grubun ise babalarının ve hatta dedelerinin sosyal konularından faydalandıkları, yani bu kesitlerin mevcut pozisyonunda yeniden üretimin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu iki kesitin orta sınıflar içerisindeki avantajlı konumu, mirasın -yani bir bireye aileden aktarılan ekonomik, toplumsal ve kültürel sermayelerin- toplumsal yeniden üretimde ne kadar belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu kesitin dededen aldığı yüksek eğitimi, baba ve birey kuşağında arttırarak koruduğu ve eğitimle kazanılan statüyü ekonomik güce dönüştürerek yerleşik bir kesit olmayı başardığı söylenebilir. Ancak diğer üç kesitin özellikleri, Türkiye’de toplumsal hareketliliğin orta sınıfların demografik büyümesinde ve kültürel olarak heterojenleşmesinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Toplumsal hareketlilikle “orta sınıf”ların farklı kesitlerine yerleşmiş olanların yaygınlaşan eğitim imkanından yararlanmış olduğu görülmektedir. Ancak hareketlilikle gelen bu üç kesitte de eğitim artışının birey düzeyinde gerçekleşmiş olduğu açıktır. Bu kesitteki bireylerin babalarına göre eğitimleri artmıştır ancak bunu eğitimin kitleleştiği ve iş piyasasının daha rekabetçi olduğu bir dönemde başarmışlardır. Yani, bu bireylerdeki eğitim başarısı, profesyonel mesleklere erişimin zorlaştığı ve yeni erişilen eğitim statüsünün iş piyasasında ancak orta düzey işlere denk geldiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu sebeple de, orta sınıfların alt kesimlerine yerleşmek durumunda kalmışlardır. Dolayısı ile, yukarıya doğru hareketlilik deneyinlemiş kesitin “orta sınıf”lığı eğitimden ziyade eğitim dolayımı ile dahil olunan iş piyasası ekseninde kurulmuş gözükmektedir. Bir başka deyişle, iş piyasasında dahil olunan işler ve işlerin statüleri

daha belirleyici gözükmektedir. Köklü “orta sınıf”lar açısından eğitimin ise profesyonel meslek bağı dolayımı ile etkili olduğu görülmektedir

Sosyal avantajların miras bırakılması yeniden üretimi belirleyici gözüktüğünden, toplumsal hareketlilikle “orta sınıf”ların farklı kesitlerine köklü grupların bir sonraki kuşaklarına nasıl bir miras bırakacağı önemli görülmüştür. Eğitimin iş piyasasında karşılık geldiği iş/mesleklerin daha belirleyici olma niteliği azaldıkça “orta sınıf”lara dahil oluşu ve bu geniş yelpaze içinde yer işgal etmeyi belirleyici olan iş piyasası olacağı öngörülebilir. İş piyasasının mevcut hali dikkate alındığında, sürekli işlerin azaldığı, güvencesiz, değişken, geçici ve belirsiz işlerin çoğaldığı gözlemlenmektedir. Bu piyasa içinde ise işlerin toplumsal hareketliliğe yol açma potansiyeli de gitgide zayıflamaktadır. Aynı zamanda işlerin böylesi ortak paydalar altında yoğunlaşmasının, özellikle “orta sınıf”ların alt eteklerine tutunmaya çalışan ve/veya buraya gelmeye çalışanların önünde engel oluşturacağı düşünülebilir. Bu grupların kendi ailelerinden sosyalleşme süresince içselleştirdikleri bir orta sınıf habitus’unun olmaması, “orta sınıflar” a atfedilen değerler ve yaşam tarzı ile özdeşleşmelerini de zora sokacaktır. Bu özdeşleşememe halinin, edinmiş oldukları yeri hem korumalarını hem de kuşak içi yeni edinimler sağlamalarını güçleştirebilecek niteliktedir. İşlerin benzer olduğu bir iş piyasasında, değeri düşen bir eğitim birikimi ve oturmamış bir habitüs ile toplumsal konumu değiştirmek ve bir sonraki kuşağa güvenle aktarmak kolay gözükmemektedir.

Kurulan “orta sınıflar” alanındaki en belirgin gerilimin kültürel ve sosyal katılım ekseninde (x-y) ölçülmüştür. Bu bulgu, Featherstone, Savage, Bourdieu gibi birçok yazarın işaret ettiği şekilde, geleneksel yeni orta sınıflar ayrımının anlamlı ancak tek başına açıklayıcı olmaktan uzak olduğunu göstermiştir. Zira, kültürel katılıma dair bu farklılaşmalar, sadece yeni (profesyonel) ve eski orta sınıflar (esnaf, küçük ticaret) gibi meslek üzerinden bir ayrışma izlememektedir. Ankara örneğindeki farklılaşmayı toplumsal hareketlilik dinamiklerinden bağımsız olarak anlamlandırmak mümkün değildir. Kümeleme analizi de göstermiştir ki, bu en belirgin ayrışma esasen hareketlilik sayesinde “orta sınıf”lara yükselmiş olanlar ve iki-üç kuşaktır

orta sınıflık deneyimi yaşayanlar arasında devam etmektedir. Orta sınıfların kültürel ve sosyal katılımı sınırlı kesitleri toplumsal hareketlilikle bu pozisyona yükselmiş olanlardan oluşmaktadır ve henüz orta sınıflara atfedilen (ve literatür kısmında da değindiğimiz) kültürel pratikleri içselleştirip, alışkanlıklarına eklemlememişlerdir. Orta sınıfların orta kesitlerine yükselmeyi başaran, üç kuşaktır düzenli bir yukarıya doğru hareketlilik deneyimleyen ve diğer orta sınıflarla çalışma ortamı sebebiyle (orta düzey memur) ortaklık deneyimleyen kesimlerde ise yaşam tarzı belirgin bir şekilde farklılaşmaktadır. Bu kesitin gelirken getirilen yaşam tarzına ana hatları ile sadık ama yeni bir kimlik oluşturmaya katkı sağlayıcı olabilecek çekingin, sınırlı girişimde buldukları izlenmektedir.

Mütedeyyin kesimin orta sınıflar içerisindeki pozisyonuna dair bulgular ise, ilgili literatür ile hem benzerlikler hem farklılıklar içermektedir. Bulgular, mütedeyyin kesimlerin toplumsal hareketlilik geçirdiğine dair üretilen bilgiyi desteklemektedir ancak bu kesimlerin iddia edildiği üzere, orta sınıfların üst kesitlerinde kendilerine henüz istatistiki olarak tespit edebilecek yoğunlukta bir yer açamamış olduğu görülmüştür. Bu sonuçta, sunulan çalışmanın sermayedarların daha yoğunlukta yaşadığı İstanbul’da değil, ücretli çalışan ve atanmış memurların çoğunlukta olduğu Ankara’da yapılmış olmasının da, verilerin 2007 yılında toplanmış olmasının da etkili olduğu da varsayılabilir. Öte yandan, her ne kadar orta sınıfların üst kesimleri seküler yaşam tarzı ile işaretlenmiş olsa da, gündelik rutinlerin yerelliği ve dini pratiklere katılım orta sınıfları bölen ikinci önemli unsur olarak ‘alan’da açığa çıkmıştır.

Bir diğer önemli bulgu da, “orta sınıfların” üst kesitleri içindeki farklılaşmaya ilişkindir. Üst kesitler, önceki kuşaklardan getirdikleri orta sınıflık geçmişi, seküler değerler ve yüksek kültürel/ekonomik sermaye konusunda ortaklaşmalarına rağmen, kültürel/sosyal katılım konusunda farklılaşmaktadır. Bir kesit, artık stereotipleşen orta sınıf kültürel aktif yaşam tarzını sürdürürken, bir diğer kesit ise, yüksek kültür aktiviteleri yerine popüler zevkler ve ayrıştırmayan sosyal pratikler ile yetinmektedir. Bir başka deyişle, stereotipleşen ‘yeni orta sınıf’ popüler kullanımına rağmen, Türkiye’deki 2-3 kuşaktır oturmuş “üst orta sınıf”ın bile,

kültürel yüzey okuması yapıldığında, çoğul eki almaya ihtiyacı olduğu ortaya çıkmıştır. Literatürde de değinildiği üzere, orta sınıfların üst kesitlerindeki bu tip ayrışmalarda meslek grubu farklılaşmasının (profesyonel vs. yönetici) etkin olduğunu bulan bir takım ampirik çalışmalar mevcuttur (Savage vd. 1992). Bu sebeple, Türkiye ulusal bağlamını inceleyen yeni sınıf çalışmalarında, orta sınıflardaki mesleki ayrışma daha detaylı incelenip, farklı orta sınıf mesleklerinin farklı kimlikler ve farklı sosyal hareketlilik şansları yaratmadaki etkileri sorgulanabilir. Bu bakış açısına ek olarak, -yüksek kültürel tüketime katılmayan üst orta kesitin, yerel-mahalli ilişkilenebilir de mesafeli olduğu da akılda tutularak- onun kentsel mekanını (uydu kent-kent merkezi) nasıl tükettiği, veya yaşın bu örüntülenmede etkili olup olmadığı da incelenebilir.

Ancak çalışmanın sınırlılıklarını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Karşılaştırmalı olarak devam eden birçok kültürel katılı/beğeni çalışmasında, bu çalışmada kullanılan saha ve analiz yöntemleri kullanılmaktadır. Fakat, analiz edilen grupların kültürel pratiklerini ilişkin ortaya çıkan örüntüler, sorulan soruların kapsadığı kültürel pratikler ile sınırlıdır. Şüphesiz ki, bu çalışmada sınırlı kültürel katılım yaptığı görünen orta sınıf kesitlerinin, Başka kültürel değeri olan sosyal katılımları vardır; ancak anket o aktiviteleri kapsamadığı için yakalanamamaktadır. Yani, verileri yorumlarken, kültürel katılımındaki sınırlılık tespitinin, yöneltilen soruların ölçtüğü alanlara katılım ile sınırlı olduğunu akılda tutmak gerekmektedir.

Sonuç olarak, literatürde sıkça uygulanan şekliyle, orta sınıflar mesleki yapı üzerinden tanımlandığı zaman, ekonomik ve kültürel kaynak seviyeleri çok çeşitli, demografik olarak heterojen ve toplumsal yapıda yeri rakamsal olarak oldukça büyük bir kitle ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple, hareketlilik geçmişi ve yaşam tarzı gibi etkenlerin orta sınıflığı nasıl böldüğünü incelemek, “orta sınıf”ların diğer sınıflarla kuracakları muhtemel ilişkilenebilir, sınıf aidiyetlerini, ve sınıf deneyimi-siyasi yönelim ilişkisini anlamak için de önemlidir. Sunulan çalışma, hareketlilik dinamiklerini merkezde tutarak, bu yönde gelişmekte olan araştırma gündemine katkıda bulunmayı amaçlamıştır.

SUMMARY

Under both developing and developed national contexts, the formation and transformation dynamics of middle classes and their socio-political and cultural characteristics have received scholarly attention. The literature on the heterogeneity of middle classes is vast; yet still, we can identify three main agenda: structural/ideological differentiations, cultural and consumption based differentiations and differences based on social mobility trajectories. After discussing the Euro-American and Turkish literature on these agendas and referring to the demographic conditions that fostered the growth of middle classes in Turkey, this research scrutinises its research questions (see the abstract) empirically by the use of correspondence analysis and cluster analysis. It uses the data gathered within the framework of a project which aimed to develop a status index and to measure the mobility Dynamics in Ankara. The sample of this project was representative (n: 1293); but the data drawn from it for our focus, only consists of those with middle class occupations (n: 368). The middle class sub-sample includes, professionals, white-collar workers, small scale traders and small scale employers, therefore it includes both the vertical and horizontal potential differentiations.

18 active variables, (with their 60 modalities) and 8 supporting variables (with their 46 modalities) are included in the analysis. Within these parameters, a very strong first axis, accounting for the 81 percent of the variation, is identified. Figure 1 shows the contributing variables to the first axis. The variables contributing to x-y axis is then interpreted, and the axis is labeled as cultural/social engagement and cultural/social disengagement. Figure 2 shows the second axis, which accounts for the 11 percent of the variation. The interpretation of the contributing variables reveals that the second most important distinction is between participation and non-participation to religious/local practices. After constructing the middle classes subspace, cluster analysis is integrated to the map. SPAD software reveals that five different patterns can be identified. The characteristics of these five clusters are discussed in detail.

Table 5. Summary

Fractions	Cluster	Percentage	Direction of Mobility
1. ‘Established,highly engaged’	5	23.37	→
2. ‘Established,culturally distant’	4	22.28	→
3. ‘First generation, moderate engagement’	2	17.93	↑
4. ‘First-generationtraditional engagement’	1	25.01	↑
5. ‘First-generation,limited engagement’	3	11.41	↑
Total		100	

According to the distribution presented above, 3 out of 5 fractions that make up middle classes reached to their current position via upward social mobility. The established fractions on the other hand make up of 45 percent of the whole sample. It seems that, migration and education has allowed lower classes to climb the stairs.

The most significant opposition within the data stems from cultural and social participation routines of participants. This finding is consistent with a number of researchers (Featherstone, Savage, Bourdieu) who argued that middle classes are internally diversified with respect to their cultural dispositions. However, without taking the mobility trajectories into account, the dynamics within the middle classes cannot be understood fully. Tracing the trajectories and the sizes of different middle class fractions enable us to see the repercussions of changes that took place on many grounds, including demography, politics and economy in modernising Turkey.

KAYNAKÇA

- Arslan, Z. (2011). Urban Middle Class, Lifestyle and Taste in Keçiören and Çankaya, Ankara: Distinction Through Home Furniture, Furnishing and Decoration. (Basılmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ayata, S., Ayata, G. A. (1996). Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü. T.C Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Dizisi, ODTÜ: Ankara.
- Ayata, S. (2002). The New Middle Class and the Joys of Suburbia'. Kandiyoti, D. ve Saktanber, A. (Eds.), Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey içinde (s. 25-73). New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Bahçe, S., Günaydın, F.Y. ve Köse, A.H. (2011). Türkiye’de Toplumsal Sınıf Haritaları: Sınıf Oluşumları ve Sınıf Hareketliliği Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma. S. Şahinkaya ve İ. Ertuğrul (Ed.), Bilsay Kuruç’a Armağan içinde (s. 359-392), Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları No. 2011/1.
- Bennett, T., Savage, M., Silva, E., Warde, A., Gayo-Cal, M. and Wright, D., (2009). Culture, Class, Distinction. Routledge: London.
- Boratav, K. (2004). İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Boratav, K. (2005). 1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Bourdieu, P. (1984). Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste. Harvard University Press: U.S.A.
- Bourdieu, P. (1990). The Logic of Practice. Stanford University Press: California.
- Buğra, A. (1998). Class, Culture and State: An Analysis of Interest Representation by Two Turkish Bbusiness Associations. International Journal of Middle East Studies, 30, 521-39.
- Carchedi, G. (1977). On the Economic Identification of Social Classes. Routledge: London.
- Dahrendorf, R. (1959). Class and Class Conflict in Industrial Society. Stanford Uni.Press: California.

-
- Ehrenreich, B., & Ehrenreich, J. (1979). The professional-managerial class. *Between labor and capital*, 5-45. Featherstone, M. (1991). *Consumer Culture and Postmodernism*. Sage: London.
- Glassman, R. (1997). *The new middle class and democracy in global perspective*. Springer.
- Goldthorpe, J. (1983). Women and Class Analysis: in Defence of the Conventional View. *Sociology*, 17(4), 465-488
- Goldthorpe J. (1987). *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Clarendon Press: Oxford.
- Göle, N. (1997). The Quest for the Islamic Self Within the Context of Modernity. S. Bozdag, R. Kasaba (Ed.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey içinde* 81-95. University of Washington Press, Seattle.
- Kalaycıoğlu, S., Çelik, K., Çelen, Ü., & Türkyılmaz, S. (2010). Temsili Bir Örneklemde Sosyo-Ekonomik Statü (SES) Ölçüm Aracı Geliştirilmesi: Ankara Kent Merkezi Örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(1)
- Karademir-Hazır, I. (2013). Boundaries of Middle-Class Identities in Turkey. *The Sociological Review*, 62(4), 675-697.
- Karademir-Hazır, I. (2014). How Bodies are Classed: An Analysis of Clothing and Bodily Tastes in Turkey. *Poetics*, 44, 1-21.
- Karadağ, M. (2009). On Cultural Capital and Taste. *European Societies*, 11 (4), 531-551.
- Koo, H. (1991). Middle Classes, Democratization and Class Formation. *Theory and Society*, Vol: 20, 485-509
- La Mont, M. (1992). *Money, Morals, Manners: The Culture of the French and American Upper-Middle Class*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Le Roux, B., Rouanet, H., (2004). *Geometric Data Analysis: From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*. Kluwer, Dordrecht.
- Le Roux, B., Rouanet, H., (2010). *Multiple Correspondence Analysis*. Sage, Thousand Oaks.

-
- Liechty, M. (2003). *Suitably Modern: Making Middle Class Culture in a New Consumer Society*. Princeton University Press, New Jersey.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. İletişim Yayınları.
- Marx, K. and Engels, F. (2004). *The Communist Manifesto*. Broadview Press, Canada.
- Mendez, L.M., (2008). Middle Class Identities in a Neo-Liberal Age: Tensions Between Contested Authenticities. *The Sociological Review*, 56 (2): 220–237.
- Moore, B. (1966). *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Beacon Press.
- Navaro-Yashin, Y. (2002). *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*. Princeton University Press, Princeton.
- Neyzi, N. (1973). Middle Classes in Turkey. Kemal Karpat (Ed.), *Social Change and Politics in Turkey içinde* (123-151.), Brill, Leiden
- Öncü, A. (2000). İstanbullular ve Ötekiler: Küreselcilik Çağında Orta Sınıf Olmanın Kültürel Kozmolojisi. Çağlar Keyder (Ed.), *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında içinde* (117-145). Metis Yayınları, İstanbul.
- Özcan, G.B. ve Turunç, H. (2011). Economic Liberalization and Class Dynamics in Turkey: New Business Groups and Islamic Mobilization. *Insight Turkey*, 13 (3), 63-86.
- Poulantzas, N. (1974). *Classes in Contemporary Capitalism*. Lowe&Brydone Printers Ltd., Britain.
- Sandıkçı, Ö., Ger, G. (2010). Veiling in Style: How Does a Stigmatized Practice Become Fashionable?. *Journal of Consumer Research*, 37, 15-35.
- Savage, M., Barlow, J., Dickens, P. ve Fielding, T. (1992). *Property, Bureaucracy and Culture: Middle Class Formation in Contemporary Britain*. Routledge, New York.
- Şimşek, A. (2005). *Yeni Orta Sınıf*. L&M Yayınları, İstanbul.
- Üstüner, T., Holt, D. (2010). Toward a Theory of Status Consumption in Less Industrialized Countries. *Journal of Consumer Research*, 37 (1), 37-56.

-
- Weber, M. (1958). Class, Status, Party. H.H. Gerth and C. Wright Mills (Ed.), From Max Weber: Essays in Sociology içinde (180-196). Oxford University Press, New York.
- Weber, M. (1978). Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology, Volume 2. Guenther Roth and Claus Wittich (Ed.) California Press, U.S.A
- White, J. (1999). Islamic Chic. Keyder, C., (Ed.), Istanbul: Between the Global and Local içinde (s. 77-91). Rowman & Littlefield, New York.
- White, J. (2002). Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics. University of Washington Press, Seattle.
- Wright, E. O. (1989). The Debate on Classes. Verso, London.
- Wright, E. O. (2005). Foundations of Neo-Marxian Class Analysis. Erik Olin Wright (Ed.), Approaches to Class Analysis içinde (4-30). Cambridge University Press.
- Yavuz, H. (2003). Islamic Political Identity in Turkey. Oxford University Press, Oxford.